

A. Nekrologer

Harry Andersen (1907-1987) var en af de mest betydende danske runekundskabere i 1940'erne og 1950'erne. Han var en af de få danske runekundskabere, der havde været i Danmark fra 1927 som underviser i runer på det gamle Universitet i København. Efter nogle år blev han fortsat i Danmark som lærer i runer på det gamle Universitet i København (1937-1940).

I en meningsfuld bog af Harry Andersen, *Runer og Runer*, fra 1940, som udkom i 1941 med titlen *Runer og Runer*, har han beskrevet sin egen tid som lærer i runer på det gamle Universitet i København. Han har også beskrevet sin egen tid som lærer i runer på det gamle Universitet i København. Han har også beskrevet sin egen tid som lærer i runer på det gamle Universitet i København.

De fleste af de danske runekundskabere har været i Danmark i en kort periode, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab. De fleste af de danske runekundskabere har været i Danmark i en kort periode, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab. De fleste af de danske runekundskabere har været i Danmark i en kort periode, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab.

Køber til runer, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab. Køber til runer, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab. Køber til runer, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab.

De fleste af de danske runekundskabere har været i Danmark i en kort periode, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab. De fleste af de danske runekundskabere har været i Danmark i en kort periode, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab. De fleste af de danske runekundskabere har været i Danmark i en kort periode, og de har derfor ikke haft mulighed for at gøre sig bekendt med den danske runekundskab.

I flere af sine undersøgelser har han leveret væsentlige bidrag til forståelse af nogle af indskrifternes væsentlige ordvalde, *afni, erlan, snip, ufa* f.eks. - ikke for at præcisere betydningen, men oftest for at påvise hvilke tolkninger der er mulige ud fra indskrifternes ortografi. Men hans analyser af runeortografen har også til mål at øge viden om den olddanske *runeskrift*.

Disse analyser førte naturligt nok ind på praktisk-pædagogiske overvejelser om en hensigtsmæssig transkription af indskrifterne. I en anmeldelse (1943) af værket *Runer og Runer* kritiserer han med rette værket uheldige transkriptionsprincipper som medfører at de olddanske indskrifter overføres til en modificeret oldnordmællandsk norm som leder bort om deres individuelle og kronologisk bestemte sprogform. Den lange udsættelse over selvske har resulteret i transkriptionerne efter

Ministry of Education, Copenhagen

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

230 Copenhagen N

Klaus Andersen

Rehabiliterings- og Forskningscenter

Torshøjvej 34

2300 København Ø

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

33 39 46 94

Universitetsbiblioteket 1. afdeling

1171 København K

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

33 13 08 75

Harry Andersen

21. februar 1901 – 24. november 1988

Harry Andersen var født i København, blev student fra Gammel Hellerup Gymnasium i 1919 og magister i nordisk filologi i 1926. – I 45 år fik han sin gerning ved Københavns Universitet, fra 1927 som undervisningsassistent, fra 1947 som lektor i dansk sproghistorie. Efter ønske fra de studerende fortsatte han sin undervisning et par år udover pensioneringen i 1971.

I en menneskealder var han desuden knyttet til universitetets læsesale, fra 1939 som assistent, fra 1944 med status som bibliotekar ved Universitetsbibliotekets 1. afdeling og fra 1967 til 1971 som afdelingsleder. Fra 1927 til 1952 var han medredaktør af den årlige bibliografi i *Acta Philologica Scandinavica*. Som forsker inden for sproghistorie og stilistik var han aktiv til det sidste. Han døde efter få dages sygdom.

De fleste af Harry Andersens sproghistoriske arbejder har lydhistorisk sigte, og mange af dem er koncentreret om enkeltord som enten står centralt i lydhistorien og afspejler almene tendenser, eller om ord hvis lydforhold tværtimod er afvigende og problematiske, f.eks. verbet *gøre*, som han behandlede i flere afhandlinger, pronominet *jeg* og talordene *seks* og *syv*. At nævne titler og referere fra den lange række af enkeltundersøgelser, for størstedelen publiceret i vore nordiske sprogvidenskabelige tidsskrifter, er ikke muligt på disse sider og ville heller ikke give et sandt indtryk af deres værdi som bl.a. ligger i deres grundige gennemgang og eksamination af ældre forskningsresultater. Med sin omfattende belæsthed og misundelsesværdige hukommelse var det for ham en selvfølge at referere, diskutere og vurdere den foreliggende forskning som baggrund for sine egne undersøgelser. Derfor måtte han ofte undre sig over fagfæller som var eller lod uvidende om den forskning som allerede forelå indenfor de emner de selv beskæftigede sig med.

Kravet til omhu i citeringen kunne dog udarte – som når der i en fire siders artikel om den norske Kårstad-ristning (1967) anvendes én side på at opregne hvilke henvisninger der *ikke* findes hos de involverede forskere. På den anden side må hans afhandling om den norske Einang-stenen (1966) have givet mange forskere røde øren ved at gøre opmærksom på at de endnu i slutningen af 1950'erne bygger på en fejllæsning som blev påvist i 1938.

De fleste af Harry Andersens sproghistoriske bidrag omhandler emner indenfor perioderne urnordisk og olddansk og er således knyttet til runeskrivne tekster. »Den flittigste bidragsyder til opklaring af runologiske problemer«, siger runologen Erik Moltke om ham i sin bog *Runerne i Danmark* (1976). Det var da også naturligt at festskriftet til hans 70 års dag, *Runologica*, blev et udvalg af hans runologiske afhandlinger, ledsaget af en bibliografi over hans arbejder inden for runologien. Siden kom mange nye til. Den sidste er fra 1988 og handler om mandsnavnet *Hlewagastir* i Guldhornsindskriften, med sideblikke til hele denne indskrift som han har skrevet om i tre tidligere afhandlinger (1938, 1949 og 1961).

I flere af sine undersøgelser har han leveret vægtige bidrag til tolkning af nogle af indskrifternes vanskelige ord: *rita/rata*, *ailti*, *erilar*, *uialip*, *auja* f.eks. – ikke for at plædere for én tolkning, men oftest for at påvise hvilke tolkninger der er mulige udfra indskrifternes ortografi. Men hans analyser af runeortografien har også til mål at øge vor viden om det olddanske lydsystem.

Disse analyser førte naturligt nok ind på praktisk-pædagogiske overvejelser om en hensigtsmæssig transskription af indskrifterne. I en anmeldelse (1943) af værket *Danmarks Runeindskrifter* kritiserer han med rette værkets uheldige transskriptionsprincipper som medfører at de olddanske indskrifter ensrettes til en modificeret ældremiddeldansk norm som lader hånt om deres individuelle og kronologisk bestemte sprogform. Den lange imødesete nye udgave bør revidere transskriptionerne efter

Harry Andersens retningslinjer som tilstræber at gengive indskrifterne i den sproglige variant som deres ortografi tilsliger.

Diskussionen om den retteste transskription af olddanske runeindskrifter står nok perifert i Harry Andersens runologiske forfatterskab, men den står centralt som vidnesbyrd om hans uafsladelige stræben efter at yde den enkelte tekst, det enkelte ord en korrekt sproghistorisk beskrivelse – og om hans vagtsomhed overfor den uskønsomme systematiserings og forenklingens negative virkninger. Udfra denne holdning måtte han også stille sig kritisk til Peter Skautrups kongstanke, at en række middeldanske lydændringer – infortissvækkelsen, klusilsvækkelsen og spirantåbningen først og fremmest – har én fælles forudsætning: Accentforskydning (*Arkiv for nordisk Filologi* 1945 s. 117 f.).

Afhandlingen *Det yngre Runealfabets Oprindelse* (1947) drøfter spørgsmålet hvorfor og hvorledes det fællesgermanske alfabet, med 24 runer, som vi møder i de urnordiske indskrifter, blev reduceret til det 16-typegige alfabet som anvendes i nordiske indskrifter fra o. 800 til det fra begyndelsen af 1000-tallet gradvis udbygges til at ækvivalere det latinske alfabet. Harry Andersen kan på gode grunde afvise de fonologiske forklaringer som var oppe i tiden: Når der anvendes samme rune for /p/ og /b/, /t/ og /d/, /k/ og /g/, /u/ og /o/, /i/ og /e/, vidner det om at reduktionen er sket med fonetisk indsigt, men også om at fonematiske hensyn er trådt i baggrunden, eftersom reduktionen fratager runemestrene muligheden for at udtrykke nogle af sprogets vigtigste fonematiske oppositioner. Det fonetiske princips dominans viser sig også ved at alfabetet skelner mellem oral og nasal *a*-lyd og mellem dental og palatal *r*-lyd, skønt disse fonetiske modsætninger bare i ganske få – teoretiske – tilfælde er betydningsadskillende og altså fonematisk relevante. – Som et af motiverne til skabelsen af det nye alfabet ser han ønsket om nogle i teknisk henseende simple runeformer til brug i stenindskrifter (*i*-, *u*- og *t*-runen er enklere end *e*-, *o*- og *d*-runen). Det forenklede alfabet betød en lettelse for risteren; men runernes flertydighed gjorde samtidig læsningen vanskeligere og forståelsen mere usikker – og dette sidste har måske også været et motiv.

Centralt i Harry Andersens lydhistoriske studier står hans indlæg i diskussionen om de urnordiske omlýds- og brydningsfænomener, en diskussion som især var livlig i 1940'erne og betød et opgør med teorier som i 1888 blev fremlagt af den svenske forsker Axel Kock og siden da stort set havde været grundlaget for lære- og håndbøgernes beskrivelse af disse indgribende omdannelser af det nordiske lydsystem. I et par større afhandlinger, *Er Brydningen et Omlýdsfænomen?* (1946) og *John Svenssons Brydnings-Teori* (1947) afprøver han de nye teorier på et dansk sprogmateriale. Men navnlig underbygger og supplerer han argumenterne mod den hævdevundne Kock'ske opdeling af omlýdens virketid i en ældre periode, i hvilken den hævdedes at have sin årsag i synkopering af de omlýdsvirkende infortisvokaler, og en yngre periode i hvilken ikke-synkoperede infortisvokaler virkede omlýd, hvortil for *i*-omlýdens vedkommende føjedes en mellempériode hvori omlýden ikke virkede i det hele taget.

Et vægtigt bidrag til omkalfatringen af omlýdsteorien yder han i afhandlingen *Urnordisk Gestumr og dens betydning for i-omlýden* (1956). Her dokumenteres at omlýd som fonetisk fænomen ikke forudsætter synkope (hvad den skulle ifølge Kock) og at inddelingen i en ældre og yngre periode ikke kan opretholdes. Der er tale om en kontinuerlig proces. – Han vender sig også mod fonologernes og strukturalisternes sontring mellem fonetiske og fonematiske vokalændringer. Harry Andersen var skarpsindig i sin konstruktive kritik af den historiske sprogforsknings enkeltresultater. Men han var fast forankret i den genetiske metode og stillede sig oftest afvisende over for strukturalistisk orienterede beskrivelser af sproghistoriske fænomener. I virkeligheden var der ikke stor afstand mellem hans og den strukturalistiske skoles opfattelse af omlýdsfænomenerne; men parterne talte desværre forbi hinanden.

Flere af Harry Andersens studier vedrører den fællesgermanske lydåbning /u/ > /o/, som er bevidnet allerede i ældre urnordisk, f.eks. i Guldhornets *Holtíjaz* og *horna*. Den er af sproghistorikerne blevet indlemmet i omlýdslæren, under navn af *a*-omlýd, udfra en formodning om at åbningen er fremkaldt af infortisvokalen /a/. Oprindeligt sluttede Harry Andersen sig til denne hævdevundne opfattelse. Men konfronteret med det samlede materiales vidnesbyrd måtte han efterhånden erkende at der er for mange undtagelser i begge retninger – udebleven lydåbning foran /a/ og realiseret lydåbning foran

andre vokaler – til at de kan bortforklares. I to afhandlinger – *Opedalstenen* (1960) og *Guldhornsindskriften* (1961) gør han da også definitivt op med dogmet: Der er tale om en kontinuerlig åbningstensdens som er særlig virksom foran visse konsonanter men uafhængig af den efterfølgende vokals kvalitet.

Medens Harry Andersen afviser al snak om talmagi i runeindskrifter, er han en moderat tilhænger af tanken om forekomst af anden magi i indskrifterne, ikke kun i dem hvis indhold er klart magisk (ved værne- og forbandelsesformularer) men også i visse andre indskrifter, selvom runeskriften i sig selv slet og ret er et meddelelsesredskab. Problemerne drøftes bl.a. i en anmeldelse af Anders Bækstedts disputats *Målruner og Trolldruner*, i et foredrag i Selskab for nordisk Filologi (referat i Årsberetning 1959-60) og i *Guldhornsindskriften* (1961). Einangstenens [*ek Gu/Ra*]*dagastik runo faihido* ('jeg Gudgæst (eller Rådgæst) skrev runen') fremdrages som eksempel på en indskrift som nok er klar men altså ikke siger andet end at en viss runemester skrev en rune. Hér nødes man næsten til at underforstå en værnende eller besværgende hensigt, snarest formidlet af ordet *rune*. Også i *jeg*-indledningen i denne indskrift og i *Guldhornsindskriften* og flere andre ser han mulighed for magisk sigte.

I afhandlingen *Til u-Omlyden i Dansk* (1943) gennemgår han alt relevant materiale fra olddanske runeindskrifter til nydanske dialekter som grundlag for en diskussion om u-omlydens virkninger i dansk.

Også i enkelte andre arbejder lægger han sine sproglige studier uden for ældre nordisk. Som eksempel kan nævnes den interessante og morsomme artikel om betydningsudviklingen i ordet *floromvunden* (i: *Danske Studier* 1962). Men især må fremhæves hans *Dansk Begrebsordbog* (1945), udarbejdet på grundlag af sproglæreren Viggo Petersens efterladte samlinger. Medens der i udlandet er lang tradition for begrebsordbøger – ordbøger som indordner ordene i et system af begrebsgrupper – er Harry Andersen den eneste egentlige ordbog af den art herhjemme. Anerkendte, især tyske og franske, begrebsordbøger har dannet forbillede. Dansk Begrebsordbog har ganske meget at tilbyde sine brugere, og takket være sit alfabetiske register tjener den langt på vej som synonymordbog, i mange tilfælde bedre end de gængse synonymordbøger.

Som undervisningsassistent gav Harry Andersen kurser i oldislandsk, og i 1936 udgav han sin *Oldnordisk Grammatik*, den første danskforfattede grammatik over oldislandsk siden Ludvig Wimmers kortfattede lærebog fra forrige århundrede. Harry Andersens grammatik har for en danskstuderende sin særlige værdi ved at knytte old- og middeldanske parallelformer til de oldislandske, og ved sine relevante henvisninger til den fyldigere fremstilling af de fællesnordiske lydforhold i Brøndum-Nielsens gammeldanske grammatik. Men i modsætning til læremesteren åbnede Harry Andersen de reviderede udgaver af sin grammatik (1946 og 1954) for nye forskningsresultater. 1946-udgaven er den første lærebog som inddrager de nye omlyds- og brydningsteorier i fremstillingen.

»Kærlighed til digterens centrale værker forbundet med kritik må være udgangspunktet for en indtrængende analyse«. Disse ord, i sammenhængen møntet på Johannes V. Jensens forfatterskab, kunne stå som motto over den lange række af litterære studier fra Harry Andersens hånd. Den omfatter større afhandlinger om Johannes V. Jensen, Thøger Larsen, William Heinesen, Sophus Claussens lyrik, Ludvig Holstein og hans placering i den litterære tradition, og adskillige mindre afhandlinger om bl.a. Drachmann, Aarestrup, Oehlenschläger, Blicher og Tove Ditlevsen. Men de fleste er helliget Johannes V. Jensen, især hans lyrik, som er emnet for disputatsen *Studier i Johannes V. Jensens Lyrik* (1936).

Et udvalg af og en bibliografi over hans halvt hundrede afhandlinger om denne digter blev udgivet i 1982 (*Harry Andersen, Afhandlinger om Johannes V. Jensen*). Han fremtræder i disse arbejder som en kyndig og indlevende tolker af den store himmerlændings lyrik, men også som en til tider ganske barsk kritiker med et skarpt øje og fintmærkende øre for det outrerede, kunstlede, mislykkede og sjuskede. – Strengt formalistisk er han alligevel ikke: »Man må elske digteren for dette ubehjælpomme digt«, siger han om et digt om Charles Darwin, fordi det rummer inderlighed og hjertevarme.

Johannes V. Jensens forgabelse i den nordiske »race« bød ham imod eller fyldte ham ligefrem med ubehag, og han ærgrede sig over digterens ulødlige avisskriverier: »Hvad han rigt og gavmildt gav som digter havde han en mærkelig evne til gang på gang at få ødelagt som journalist, skribent og essayist«.

Selvom Harry Andersen også har leveret bredere indholdsanalyser, f.eks. i en afhandling om Johannes V. Jensens *Bræen* og i to afhandlinger om William Heinesen, er det som stilforsker han har ydet sit bedste på det litterære område. Selv betragtede han Vilhelm Andersen og svensk stilforsknings førstemand, Nils Svanberg, som sine læremestre. Hvad den første angår er det heldigvis ikke rigtigt. Der er ingen teser i Harry Andersens litterære arbejder, ingen forsøg på at etablere kunstige indre sammenhænge eller på at spærre det mangfoldige inde i snærende helheder. Der er heller ingen ideologiske synsvinkler. Derfor stod hans stilforskning selvsagt i lav kurs hos vore tonedøve ideologister.

I sin forskning var Harry Andersen fast forankret i den historisk-filologiske tradition. Men som menneske, som lærer og kollega skilte han sig i flere henseender ud fra både sin egen og den forudgående akademikergenerations normer. I en tid da ydre værdighed, distance, forbeholdenhed, korrekthed og kvasi-diplomatiske manerer endnu hørte til den akademiske etikette, mødte vi hos ham umiddelbarhed, begejstring, spontaneitet og perlende despekt for åndelige nålestribes. I tillæg ejede han den lykkelige evne at kunne fornærme uden at sårer. Eller rettere: Ytringer som hos andre ville være fornærmende, fik i hans mund en accent som tværtom signalerede venlighed og anerkendelse.

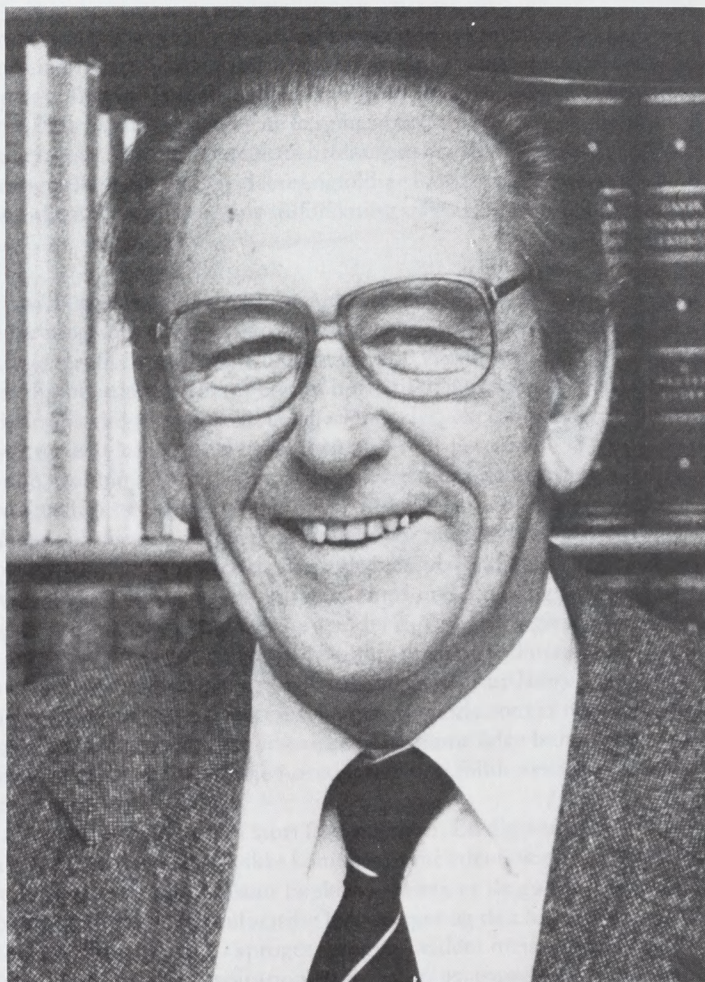
Var han en god pædagog? Spørgsmålet er ikke rigtig relevant overfor en lærer med hans temperament. Hans måde at undervise på afveg formodentlig i mange henseender fra det som doceres ved pædagogiske institutter. Og i faget tavleorden ville han med sikkerhed have erhvervet sig dumpekarakter ved et hvilket som helst lærerseminarium. Hans undervisning kan bedst symboliseres ved en fos – en fos som rev med og rev omkuld og som under de rette betingelser skabte vedvarende energi.

Sine elever var han altid rede til at tale og diskutere med, og diskussionerne bar aldrig præg af den meget ulige fordeling af viden og indsigt. Ikke så sært derfor at *Harry* – ikke Harry Andersen men *Harry* – var afholdt, også af dem der betragtede sproghistorie som et nødvendigt eller endda uundværgeligt onde, og af dem som var alt for prosaiske til at kunne følge ham i hans stilistiske studier – og også af dem som beskæmmet måtte bøje hovedet når han, bibliotekaren, talte dunder om ulovlige hjemlån og anden uorden i læsesalene.

Digter var han også, ikke med noget stort forfatterskab: En digtsamling, *Grønne Trær*, i 1930 og en, *Aarens Sang*, i 1948. Hans digte vil nok ikke komme til syne i det tyvende århundredes litteraturhistorie. Men for den der har kendt ham som forsker og lærer, er de gode at læse. Hér møder vi igen, i andre omgivelser, det åbne sind, de uforstilte livsytringer og den ligefremme sprogføring. Han, der viede sit halve forskerliv til kunsten i sproget, brugte sjældent mejsel og fil på sit eget sprog.

For mange af os blev han en inspiration, ved sin entusiasme, sin utrættelige aktivitet, og ikke mindst derved at han aldrig lyttede til dem der går rundt og prædiker at alt stræb under solen er tomhed og jag efter vind.

Gordon Albøge

Fred Elling.

Svend Ellehøj

8. september 1924 – 28. januar 1988

Den 28. januar 1988 døde professor i historie Svend Ellehøj, kun 63 år gammel.

Svend Ellehøj var født 8/9 1924 som søn af gårdejer Hans Ellehøj på Elverhøjgården i landsbyen Barup på Stevns, hvor slægten i generationer har været bønder. Gården og familien har taget navn efter den store bronzealderhøj, der ligger på gårdens mark, og som faktisk er den »rigtige« Elverhøj, som J. L. Heiberg brugte som motiv i skuespillet af samme navn. Denne rod i det østsjællandske bondemiljø bevarede Svend Ellehøj urokket livet igennem i sin holdning til andre mennesker, der stærkt prægedes af ro og besindighed samt en udstrakt grad af venlighed. Til trods for de vanskelige år under besættelsen blev Svend Ellehøj student fra Rungsted statsskole i 1943 og begyndte samme år historiestudiet ved Københavns Universitet, en institution han aldrig senere forlod. I 1950 bestod han magisterkonferens i historie efter 2 år tidligere at have erhvervet universitetets guldmedalje på en afhandling om den engelske handel på Østersøen omkring 1650.

Umiddelbart efter konferensen blev han ansat ved universitetet først som undervisningsassistent og senere som »videnskabelig assistent« ved Historisk Laboratorium samt som »medarbejder« ved Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, men da disse stillinger gav mere ære end egentlig løn, var det utvivlsomt en timelærerstilling ved Zahles Seminarium (der i øvrigt interesserede ham meget), der gennem mange år sikrede ham en minimal indtægt. Først i 1959 fik han en egentlig stilling ved universitetet som amanuensis, som en af de første af denne stillingskategori, hvilken han beholdt indtil 1965, da han blev professor i historie efter Astrid Friis.

Hans videnskabelige arbejder i disse år var koncentreret om den norrøne historie, begyndende med en afhandling om Olav Trygvesson i *Historisk Tidsskrift* i 1951 og kulminerende i 1965 med disputatsen: »Studier over den ældste norrøne historieskrivning«, hvor Ellehøj fik megen ros for at kombinere historisk metode med filologisk indsigt. Samtidig havde han som assistent for Astrid Friis indsamlet en hel del materiale om den danske udenrigshandel i 1500- og 1600-tallet, og dette var nok baggrunden for, at han i 1964 blev forfatter til bind 7 i *Politikens Danmarks Historie*: »Christian 4.s Tidsalder 1596-1660«. Resultatet blev en særdeles velskrevet og afbalanceret fremstilling, hvor Ellehøj netop kunne kombinere sin erhvervede indsigt i såvel den økonomiske som den kulturelle historie, alt sammen præsenteret for læserne i et gennearbejdet og velformuleret sprog.

Svend Ellehøj bevarede bestemt sin interesse for den norrøne historie, men eftersom han var blevet professor i »nyere tids historie«, var det naturligt, at det var her, han lagde sin arbejdskraft. Ellehøj kunne lide at undervise, og han var en god lærer ikke mindst på mindre hold. Rollen som vejleder tog han særdeles alvorligt, og det er utallige specialer, han har hjulpet på vej, og han påtog sig talrige hverv som opponenter ved disputater i hele Norden, langt flere end hans stilling vel egentlig forpligtede ham til.

I rollen som opponenter kunne Ellehøj rigtigt udfolde sin imponerende brede viden, metodiske stringens og skarpe blik for logiske fejl forenet med en elegant stil. Det er ikke få doktorander, der har mærket spidsen af Ellehøjs kårde, når han helt uventet afslørede specialviden på ganske ømme punkter, der vel sjældent gav store sår, fordi kritikken blev fremført på en venlig og hensynsfuld måde, men derfor kunne den godt efterlade røde mærker, der kunne svie fælt.

Desværre blev det aldrig til de store videnskabelige værker efter 1965, og forklaringen er den enkle, at Ellehøj var en usædvanlig dygtig redaktør og administrator og dertil en meget diplomatisk universitetspolitiker, der nød stor respekt i alle kredse for gennemført pålidelighed og ordholdenhed.

En meget påskønnet indsats udførte Ellehøj som redaktør af *Historisk Tidsskrift* i årene 1965-73

(12. række), hvor han forstod at kanalisere den stærkt stigende interesse for historie over i dette tidsskrift. Kort efter hans død udkom to publikationer, som han selv havde taget initiativ til, skrevet bidrag til og delvis redigeret: »Historisk Atlas over Danmark« (Gad 1988) og »Christian IV.s Verden« (Nyt Nordisk Forlag 1988), men hans største redaktionelle opgave var utvivlsomt »Københavns Universitets Historie«, hvor første bind udkom i 1978, men som endnu ikke er afsluttet. Svend Ellehøj var en meget omhyggelig redaktør med et skarpt øje for sproglige nuancer, men nok med en manglende evne til at fordele arbejdsbyrderne, som i takt med at sygdomme tog på kræfterne, voksede ham over hovedet.

Ellehøj blev professor samtidig med at universitetet helt skiftede både struktur og indhold, og som yngste professor blev det hans lod at føre Historisk Institut gennem de store omvæltninger som studienævnnsformand og senere institutbestyrer. Det er så ubetinget Ellehøjs fortjeneste, at der i 1968/69 blev skabt en fælles studieordning for faget historie ved alle danske universiteter, der i hovedtræk stadigvæk er gældende. Det blev netop en studieordning, der på én gang tog hensyn til ønskerne om en fleksibel modul-opdeling af studiet med vidtgående mulighed for individuel specialisering og samtidig opretholdt ganske store, obligatoriske krav til den videnskabelige metode og teknik.

Når Ellehøj i så høj grad skulle komme til at præge resultatet af forhandlingerne, skyldes det ikke mindst en raffineret form for mødeledelse, der simpelthen (viste det sig bagefter) gik ud på at fortsætte møderne, indtil der var nået et resultat, og da ingen kunne formulere resultatet bedre end Ellehøj, var det faktisk også ham, der fik de sidste ord. Skarpsindige iagttagere har siden påpeget, at der er en påfaldende lighed mellem de afgørende møder i 1968/69 og det såkaldte udvalgsmøde i forbindelse med statsomvæltningen den 14. oktober 1660, hvor biskop Hans Svane ved en fiks og udholdende mødeledelse i realiteten fik indført enevælden, men sådanne insinuationer har Ellehøj nu altid afvist (med et lunt glimt i øjnene).

Svend Ellehøj havde som nævnt meget diplomatiske evner, og det blev der god brug for i disse år, hvor studenterantallet årligt fordobledes, men hvor antallet af lærere slet ikke fulgte med. Når »professorvældet« i faget historie blev afskaffet uden de store bataljer og deraf følgende ar, har Ellehøj bestemt en stor del af æren, fordi han nød lige stor respekt hos de ældre professorer, (hvis synspunkter ofte var meget markante), som hos de yngre amanuenser, der sidenhen blev lektorer, hos studenterne og det administrative personale, og han forstod at skabe samarbejdsformer, der tilgodeså de fleste ønsker.

Også uden for universitetet bestred Ellehøj et væld af tillidsposter. Han var således i en lang periode efor for Elers kollegium, lagde megen vægt på arbejdet i forskellige nordiske udvalg ikke mindst med hensyn til forbindelserne til Island (medlem af bestyrelsen for Fondet for Dansk-Islandsk samarbejde og for Den arnamagnæanske Kommission), han var meget aktiv i bestyrelsen for »Nationalmuseets venner«, og fra 1970 var han medlem af Videnskabernes Selskab.

Hele sit voksne liv var Svend Ellehøj knyttet til Københavns Universitet og især Historisk Institut. Han var frem for nogen brobyggeren, der menneskeligt og fagligt videregav de bedste dele af en gammel akademisk tradition til de nye generationer.

Hans død har efterladt et tomrum, som det vil blive meget vanskeligt at udfylde.

Karl-Erik Frandsen

(12. række), hvor han forvald et kandidateksamen den stærkt afværgende interesse for historien og i dette indskrænkede. Han gik hans ledning to publikationer som han selv havde sagt initiativ til, skrevet bøger til og de 8 udgaver af "Historisk Atlas over Danmark" (Gad 1982) og "Christian IV's Væbne" (Sv. Nordisk Forlag 1983), men hans største videnskabelige oplysning var hans bøger "København i Guldalderen" (Sv. Nordisk Forlag 1984) og "København i Guldalderen" (Sv. Nordisk Forlag 1984).

W. Fenechely

Karl-Erik Frandsen

Werner Fenchel

2. maj 1905 – 24. januar 1988

Med Werner Fenchel har universitetet mistet én af sine mest elskede lærere, og dansk matematik én af sine store skikkelser. Flere generationer af matematiklærere og -skabere blev præget af Fenchels eksempel, gennem hans kundskaber og hans respekt for sin videnskab.

Werner Moritz Fenchel blev født i Berlin i 1905 som søn af repræsentant Carl Fenchel og Gertrud Hirsch. Han viste tidligt rige intellektuelle evner, og familien – som ikke var akademisk orienteret – gav sin tilslutning til at han kunne studere. I 1923 blev han immatrikuleret ved Berlins universitet, hvor han fulgte forelæsninger i fysik og matematik. Fakultetet i Berlin var blandt Europas bedste, og talte ikke mindre end fire nobelpristagere i fysik (Einstein, von Laue, Nernst og Planck); men også matematik var smukt repræsenteret med verdensnavne som Bieberbach, E. Schmidt og Schur. Efter nogen vaklen besluttede Fenchel sig for matematikken, bl.a. for at kunne forstå Einstein; og i 1928 erhvervede han doktorgraden på en afhandling om geometri. Heri vises hvad vi nu kalder Fenchels sætning, nemlig at ved gennemløb af en lukket rumkurve må den totale krumning være mindst 2π . At resultatet er intuitivt indlysende, ihvertfald for en plan kurve, gør ikke bevisførelsen lettere. Sin studietid i mellemkrigstidens Berlin har Fenchel skildret i artiklen »Erinnerungen aus der Studienzeit«, som udkom i Jahrbuch Überblicke Mathematik i 1980. Her, som i det videointerview Videnskabernes Selskab lod optage i 1986, bevidner Fenchel sin gæld til matematikeren Karl Löwner (senere Charles Loewner), der som ung docent havde et nært og ligefremt forhold til de studerende, i nogen kontrast til de olympiske ophøjede professorer.

Som lovende ung videnskabsmand fik Werner Fenchel tilbudt stillingen som assistent for den store matematiker Landau i Göttingen. Trods den ringe gage og den enorme arbejdsbyrde (der bl.a. omfattede indseende med Landaus faglige korrespondance, samt møde- og korrigeringspligt ved samtlige hans forelæsninger) befandt Fenchel sig godt i det rige videnskabelige miljø i Göttingen. Det var her han først fik kontakt med danske matematikere. Harald Bohr holdt nogle inciterende forelæsninger over sin nye opdagelse – de næstenperiodiske funktioner – og Jakob Nielsen samt den med Fenchel jævnaldrende Børge Jessen besøgte instituttet for kortere tid. Da instituttets direktør, Richard Courant, i 1930 skaffede Fenchel et års stipendium fra the Rockefeller Foundation – én af tidens få stipendiemuligheder – besluttede han derfor at bruge foråret 1931 til at besøge København (efteråret før blev tilbragt i Rom hos den højt ansete matematiker Levi Civita). Han blev vel modtaget og knyttede nære forbindelser med kredsen omkring Bohr, især den noget ældre Tommy Bonnesen, der ligesom Fenchel interesserede sig for konveksitetsteori. Samarbejdet mellem de to fortsatte per korrespondance efter Fenchels hjemkomst til Göttingen, og resulterede i monografien »Theorie der konvexen Körper«, der udkom hos Springer – matematikforlaget par excellence – i 1934. Den uanselige bog på 170 sider har haft fundamental betydning for den senere udvikling af emnet. Så sent som i 1974 lod forlaget den genoptrykke uændret; en usædvanlig kompliment til forfatternes fremsynethed.

Ved nazisternes magtovertagelse i 1933 blev Fenchel afskediget fra sin stilling ved universitetet. Han har senere med et sørgmodigt smil sagt at han nok var heldig at blive et tidligt offer for jødeforfølgelsen, idet han dog frit kunne rejse bort. Senere var det som bekendt livet det gjaldt. Efter invitation fra Harald Bohr kom Werner Fenchel med sin forlovede, dr. Käthe Sperling, i efteråret 1933 til Danmark, hvor parret blev gift. Stillinger var ikke at få for de to arbejdsløse matematikere, men med sædvanlig snilde hjalp Bohr og hans kolleger med oversættelsesopgaver og løse jobs. Endelig i 1938 fik Fenchel ansættelse som lærer ved adgangskursus til Polyteknisk Læreanstalt, og i

1942 som lektor i matematik ved universitetet. Trods de tange kår blev tiåret 1933-43 frugtbart for Fenchel, og nogle af hans bedste matematiske arbejder blev til i denne tid. Også familien blev forøget da sønnen Tom, opkaldt efter vennen Tommy Bonnesen, blev født i 1940. Tom Fenchel hørte ikke tysk i sit barndomshjem, uden når der var gæster, og har senere selv måttet slås med de uregelmæssige verber, som andre danske børn. I 1943 måtte familien Fenchel atter flygte fra nazisterne. Denne gang over Sundet til Lund, hvor de blev resten af krigen. Her levede de af at undervise på universitetet samt ved det danske gymnasium for flygtninge i Lund. Flere gode studenter har lært at elske matematikken under Fenchels kloge vejledning, bl.a. vor nuværende rektor. Som et kuriosum skal nævnes, at Fenchels danske løn som lektor under hele perioden blev udbetalt løbende. Lektionskatalogen oplyste at »Lektor W. Fenchel ikke forelæser i dette semester«.

Årene efter krigen bragte ro, anerkendelse og nye opgaver til Fenchel. Han blev docent ved Polyteknisk Læreanstalt (DTH) i 1947, og efterfulgte der Jakob Nielsen som professor i rationel mekanik i 1951. Herfra blev han i 1956 kaldet til Niels Erik Nørlands professorat i matematik ved universitetet; hvilket han bestred til sin afgang i 1974. Disse små tyve år ved universitetets matematiske institut falder sammen med den store ekspansion og den nye studieordning (fra cand.mag til cand.scient.), og de få faste lærere havde hænderne fulde. Foruden at sørge for undervisning på højt niveau i emner inden for den moderne geometri, som var Fenchels hovedinteresse, var han ansvarlig for, at emnet Lineær Algebra blev indført som et grundlæggende kursus på første år, følgende international praksis. Matematisk Institut havde under Bohrs ledelse udviklet sig til et internationalt anerkendt centrum, og standarden blev ikke sænket under arvtagerne (Jessen, Fenchel, Bang og Tornehave). Som et vindue ud mod verden oprettede Fenchel et ugentligt kollokvium, hvor staben kunne samles for at høre en gæst holde foredrag om sine nye opdagelser eller lade en kollega fremlægge sine resultater. Dette »lagkagekollokvium« (emnerne er jo blandede) bliver stadig videreført i uændret form.

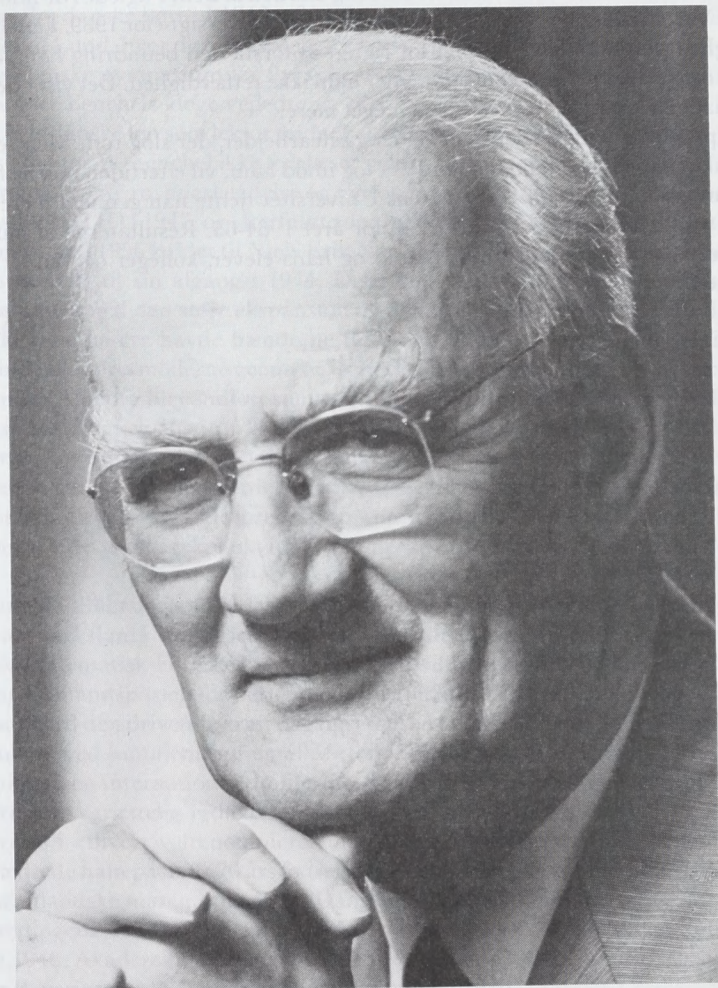
Fenchels nationale tilhørsforhold lå fast fra 1940. Selv om han efter tidens strenge regler måtte vente 14 år på at opnå dansk indfødsret, var han allerede før krigen fuldt integreret i det danske samfund. Dansk Matematisk Forening valgte ham i 1948 til sekretær, og han virkede indtil 1958, hvor han overtog formandsposten for perioden indtil 1962. I denne sammenhæng var han sammen med Svend Bundgaard den drivende kraft bag oprettelsen af tidsskriftet *Mathematica Scandinavica* i 1953. Det fremkom ved sammenlægning af *Matematisk Tidsskrift B* og *Norsk Matematisk Tidsskrift* med henblik på en international profilering. Indtil 1971 virkede Fenchel som hovedredaktør (med Bundgaard som utrættelig redaktionssekretær) og drev tidsskriftet op til en standard, hvor dets tilstedeværelse i ethvert velrenommeret universitetsbibliotek er en selvfølge. *Mathematica Scandinavica* hædrede ham på hans 70 års fødselsdag ved at udsende et bind med dedicerede bidrag fra danske og udenlandske matematikere, og Dansk matematisk Forening udnævnte ham til æresmedlem ved foreningens 100 års jubilæum i 1973. Det kongelige danske Videnskabernes Selskab indvalgte ham i 1946, Akademiet for de tekniske Videnskaber i 1962, Kungliga Fysiografiska Sällskapet i 1973 og Bayerische Akademie der Wissenschaften i 1980.

Werner Fenchel havde mange venner (og vistnok ingen fjender). Sammen med sin hustru Käte gjorde han deres lille hus i Søborg til et »Treffpunkt« for danske og udenlandske matematikere, og som lærer var han elsket af sine studenter for sin menneskelighed. Uden at være det mindste naiv – han havde set nok af menneskelig ondskab og dårskab – var han ufravigelig venlig og hjælpsom. Privat var han ikke bange for at udlevere sig selv og andre til latteren ivrigt sekunderet af Käte Fenchel. At de to betød enormt meget for hinanden var klart for alle, og Kātes død i 1983 var et hårdt slag for Werner. Han fortsatte dog med sit videnskabelige arbejde, åndsfrisk og videbegærlig til det sidste. Fenchels foreløbigt sidste værk, »Elementary Geometry in Hyperbolic Space«, udkom posthumt i 1989; medens det store arbejde om (diskontinuerte, ikke-euklidiske) flytningsgrupper, som går tilbage til samarbejdet med Jakob Nielsen og i en vis forstand er Fenchels hovedværk, endnu henligger i manuskript. På trods af sin tolerante indstilling til andres fejl gav Fenchel aldrig et arbejde fra sig, før det var perfekt i form og indhold; og det har gjort hans publikationsliste kortere end mange kunne have ønsket.

Det er ikke muligt på få sider at give en dækkende beskrivelse af et så alsidigt menneske som Werner Fenchel. Fagligt spændte han uhyre vidt, og som formidler af brugsmatematik inden for ingeniørfag og fysik var han skattet langt udenfor matematikernes ofte noget snævre kreds. Hans videnskabelige indsats er behandlet med forbilledlig klarhed af Bent Fuglede i de mindeord han talte over Fenchel i Videnskabernes Selskab; trykt i Selskabets »Oversigt« for 1989. Fenchels rigt facetterede personlighed skal man have oplevet for rigtigt at forstå den beundring han var genstand for blandt venner og elever. Fotografiet ovenfor yder ham ikke retfærdighed. Det viser den beskedne, let reserverede akademiker; men Werner var så meget mere.

I firsernes sprogbrug var Werner Fenchel en gæstearbejder, der slog rod. Men selv om han ofte udtrykte sin taknemmelighed mod det land det tog imod ham, vil eftertiden nok hæfte sig mere ved hvor meget han gav til gengæld. Københavns Universitet tjente han gennem mere end tredive år som lektor og professor, herunder som dekan for året 1964-65. Resultaterne af hans indsats som forsker og lærer er synlige i dansk matematik, og hans elever, kolleger og venner mindes ham i taknemmelighed.

Gert Kjergård Pedersen

Werner Fenchel havde været lærer og været i den første klasse sammen med sin hustru Kåre, og selv om de senere blev skilt, så var de altid nære. Som lærer var han elsket af sine elever for sin menneskelighed. Uden at være det mindste naiv, så han havde set nok af menneskelige svagheder og dårskaber – var han uafviselig venlig og hjælpsom. Privat var han ikke bange for at advare sig selv og andre til latteren afvrigt sekundært af Kåre Fenchel. At de to betød enormt meget for hinanden var klart for alle, og Kåres død i 1983 var et hårdt slag for Werner. Han fortsatte dog med sit videnskabelige arbejde, åndstrik og videbegærlig til det sidste. Fens helt store forelæsningsvilde værk, *Elementary Geometry in Hyperbolic Space*, udkom posthumt i 1987, medens der stadig var arbejde i hans (diskontinuerlige, ikke-euklidiske) flyvninggrupper, som alle tilhænger til samarbejde med Jakob Nielsen og i en vis forstand er Fenchels hovedværk, endnu uafsluttet, *manifolds*. På trods af sin tolerante indstilling til andres fejl gav Fenchel aldrig et arbejde tilbage, for det var perfekt i form og indhold; og det har gjort hans publikationsliste kortere end mange kunne have ønsket.

Jens Peter Larsen

14. juni 1902 – 22. august 1988

I sommeren 1935 stod der at læse i »Acta Musicologica«, det internationale selskab for musikvidenskabs tidsskrift, en kildekritisk ypperligt dokumenteret afhandling af Jens Peter Larsen »Haydn und das kleine Quartbuch« vendt mod den tyske musikhistoriker Adolf Sandbergers artikel i »Jahrbuch der Musikbibliothek Peters für 1933« (Leipzig 1934, s. 35-37) »Zu Haydns Repertoire in Eisenstadt und Esterház«. Denne afhandling placerede med et slag den unge magister på en markeret plads i international musikforskning, en plads han bevarede gennem en omfattende videnskabelig produktion inden for barokmusik, wienerklassicisme og dansk kirkesang og gennem en inspirerende og resultatrig lærergerning herhjemme og ude i Verden til sine sidste dage, hvor han døde den 22. august 1988, 86 år gammel.

Det var et af de store navne i international musikforskning, Larsen her var trådt frem i mod. Sandberger, der levede fra 1864 til 1943, og som havde været professor i musikvidenskab ved Münchens Universitet fra 1900 til 1930, havde med rette vundet respekt som en af fagets fremtrædende skikkelser i generationen mellem Hugo Riemann og Guido Adler. Han havde gennem 30 år været hovedredaktør af de for forskningen grundlæggende kildepublikationer »Denkmäler der Tonkunst in Bayern«, og den række af studier af ham, der forelå over 1500-tallets musik, i første række over Münchenerhofkapelmesteren Orlando di Lasso, Palestrinas store samtidige, men også over Beethoven og Haydn, havde begrundet hans fremtrædende position. En tidlig afhandling af Sandberger havde beskæftiget sig med Haydns strygekvartetter. Senere fulgte mindre Haydn-bidrag, men særlig opmærksomhed, ja ligefrem sensation, vakte han, da han i efteråret 1932 i et radioforedrag over Münchens Radio – senere gentaget andre steder – proklamerede fundet af 78 hidtil ukendte Haydn-symfonier (Larsen: »Die Haydn-Überlieferung«, 1939, s. 13). I den nævnte artikel i »Jahrbuch Peters« havde Sandberger yderligere fremsat den anskuelse, at et håndskrevet tobinds katalog, »Das kleine Quartbuch« kaldet af Haydns biograf C. F. Pohl, i Esterházbiblioteket var fortegnelsen over det repertoire, Haydn havde opført som fyrst Esterházy's kapelmester.

Det, Sandberger havde sagt og skrevet om de 78 ukendte Haydn-symfonier, ramte Larsen som et bistik, eller måske rettere som en spore. For han havde efter sin konference, hvor emnet for hans store opgave var Haydns ungdomssymfonier, fortsat sine Haydnstudier, der byggede på den af den hæderkronede, rumænsk fødte, i Wien virkende komponist og musikforsker Eusebius Mandyczewski begyndte Haydn Gesamtausgabe.

Mandyczewski og med ham Larsen havde med udgangspunkt i den værkfortegnelse, Haydns kopist, den yngre Elssler, under Haydns opsyn udfærdigede i 1805, arbejdet ud fra de 104 symfonier, som man efter denne fortegnelse regnede for at være autentiske Haydnværker. Og så kom Sandberger med 78 symfonier derudover og krævede den endnu ikke tilendeførte store Haydnudgave standset. Den usikkerhed med hensyn til, hvad der kunne tænkes at være skrevet af Haydn og hvad ikke, som Sandbergers optræden gav anledning til, manede Larsen til, før han gik videre i sine studier, at tage hele ægthedsproblemet op til gennemgribende undersøgelse. Men allerede i den ordveksling om de 78 symfonier og »Das kleine Quartbuch«, der udkæmpedes mellem Larsen og Sandberger i »Acta Musicologica« de følgende år, og som blev mere og mere bidsk i tonen, kunne Larsen påvise dels usandsynligheden for, at der skulle være så mange ukendte symfonier af Haydn, som Sandberger mente, dels at Kvartbogen ikke var Haydns katalog over repertoiret ved Esterházhoffet, men måtte være fortegnelse over et af de østrigske klostres bestand af Haydn- og andres symfonier. Ejendommeligt måtte det også forekomme, at Sandberger trods opfordring fra Larsen aldrig hævdede

sløret for mere end en eneste af de påståede oversete eller glemte Haydnsymfonier. Det skete allerede, vel sagtens som smagsprøve, i »Jahrbuch Peters«, og den kunne Larsen omgående afsløre som komponeret af Haydns samtidige, den böhmiske komponist Vanhal.

I løbet af 1930'erne lykkedes det Larsen yderligere at lægge fast grund under Haydnforskningen med disputatsen »Die Haydn-Überlieferung«, som han forsvarede den 12. december 1939. Da var den 2. verdenskrig allerede brudt ud og Danmarks besættelse nært forestående. De foregående år havde været travle for ham. Undervisningen på universitetet krævede meget, men ferierne og et par orlovsp perioder tillod ham intense efterforskninger i bibliotekerne i Budapest, Wien og Berlin, foruden i klosterbiblioteker i Østrig og en række biblioteker i Tyskland.

Udgangspunktet for studierne var tre kataloger over Haydns værker, der er ført af Haydn selv eller under hans tilsyn. Mest kendt er det før omtalte Elsslerske katalog fra Haydns sidste år, som Carl Ferdinand Pohl bruger som generalfortegnelse i sin ufuldendte – først af Hugo Botstiber 1927 afsluttede – store Haydn-biografi fra 1878-82, og som også Mandyczewski går ud fra i sin plan til den udgave af Haydns værker, han begyndte i 1908. Men vigtigere det såkaldte »Entwurf-Katalog«, der ikke, som tidligere antaget efter fortegnelsens titel at dømme, er forarbejde til Elssler-kataloget fra 1805, men er Haydns for størstedelen autografe værkfortegnelse, ført i årene mellem ca. 1765 og ca. 1777. Betydningsfuldest mellem en lang række andre Haydn-kataloger er det af Larsen i Regensburgs hofbibliotek fremdragne »Katalog Kees«, som har tilhørt en af 1700-tallets store musikelskere og -mæcener i Wien, hofråd Franz Bernhard von Kees, og som bygger bro mellem det tidlige »Entwurf-Katalog« og Elssler-kataloget.

Til dokumentation af disse katalogers fundamentale betydning for al viden om Haydnoverleveringen udsendte Larsen dem et par år efter disputatsen i en facsimileudgave »Drei Haydn-Kataloge« (Munksgaard, København, 1941; ny udgave: »Three Haydn Catalogues« med supplerende engelsk forord, Pendragon Press, New York, 1979). Ud fra disse kataloger, sammenholdt med studiet af bevarede Haydnautografer, et hundredtalligt antal kopier, af Larsen opdelt i autentiske, gode og usikre kilder, og endelig, fra 1780 at regne, trykte udgaver i forvirrende mangfoldighed og af højst forskellig værdi, byggede han sit store værk op, ledet af indgående kendskab til 1700-tallets musik iøvrigt. Der er tale om undersøgelser, der er overordentligt præcist gennemført og præget af stor skarpsindighed. Disputatsen rummer ikke et eneste nodeeksempel, men som den foreligger, bygger den på enorm viden og analytisk sikkerhed i vurderingen af Haydns og hans samtids musik og dens egenart.

Og da Larsen i 1981 kunne udsende et fotografisk optryk af sin disputats, forsynet med et supplerende forord, hvori indgik henvisning til de for ham glædelige resultater af de mellemliggende års Haydnforskning, som »Die Haydn-Überlieferung« havde haft betydning for, kunne han med tilfredshed konstatere: »Ein generelles Echtheitsproblem – wie in den 1930'er Jahren – besteht für die Haydnforschung nicht mehr«. Æren herfor var for den altovervejende del hans.

Larsen forblev trofast over for de emner, han som forsker og musiker havde fanget interesse for, således også over for, hvad der i videste forstand knyttede sig til Haydns kompositioner. Han fulgte nøje, hvad der fra kvalificeret hold kom frem om dem, lærte selv deraf, deltog ivrigt i den videre diskussion og greb energisk ind, når han fandt grund dertil. I modsætning til så mange, der helst vil have deres emnekreds for sig selv, glædede han sig oprigtigt over Haydnforskningens vækst, og han fik et nært forhold til de mange, der på basis af »Die Haydn-Überlieferung« kunne arbejde videre med specielle Haydnproblemer uden at være hæmmet af usikkerhed med hensyn til, hvad der er ægte og ikke ægte af det meget, der bærer Haydn navn. Således til hollænderen Anthony van Hoboken, der skabte den store tematiske fortegnelse over Haydns værker, englænderen H. C. Robbins Landon med bogen om Haydns symfonier, Haydn-brevene oversat til engelsk, mange Haydn-udgivelser, og Haydn-årbogen, der begyndte at komme i 1962. Dertil ungarerne Dénes Barthas og László Sómfa's »Haydn als Opernkapellmeister«, Barthas udgave af Haydn-brevene på originalsproget, Sómfa's Haydn-ikonografi og mange andre. En naturlig følge af Larsens Haydnforskning blev det, at han i 1949 blev kaldet til hovedredaktør af det amerikanske Haydn Society's Haydn-udgave, og, da denne efter nogle års forløb måtte standse, for den Haydn-udgave, der blev sat i gang i 1955 af

Haydn Instituttet i Köln til erstatning for den udgave, Adolf Sandberger fik standset, efter at han i 1932 var begyndt at tale om de 78 ukendte Haydnsymfonier. Udadtil er Haydnforskningen blevet støttet og animeret i forbindelse med denne store Kölnerudgave, Haydn-kongresser og -konferencer i Ungarn og Østrig og af den meget omfattende 1975 i Washington, der også bragte et meget stort antal koncert- og operaopførelser. Ved dem alle spillede Larsen en fremtrædende rolle, og for Washington-kongressen, som var en sand triumf for ham, var han hovedredaktør af den digre kongresbetretnings mange og for Haydn-forskningen højst betydningsfulde foredrag og diskussionsindlæg. Ved alle disse lejligheder tog Larsen ordet, ofte med væsenlige forskningsbidrag, altid med vægtige diskussionsoplæg, ligesom han i fagvidenskabelige tidsskrifter både i Europa og USA – og herhjemme i kronikform – publicerede en meget lang række artikler om specielle Haydnemner.

Hvem var så da denne unge danske musikforsker, der som 33-årig magister i 1935 trådte op mod Adolf Sandberger, en af de på den tid mest ansete inden for faget?

Han var født den 14. juni 1902 på Frederiksberg. Hans forældre var afdelingsingeniør ved Københavns Vandforsyning, Rasmus Peder Christian Larsen og lærerinde ved Schneekloths Skole Termanna, født Husted. Faderen døde i 1922, kun 53 år gammel, og Larsen udtrykte ikke sjældent i sine yngre dage forvisning om, at han selv næppe ville nå nogen høj alder. Måske denne opfattelse bidrog til, at den energi og iver, han arbejdede med, blev endnu mere udtalt og målrettet. I 1920 blev han student fra Schneekloths Skole og blev efter faderens død boende på Esthersvej i Hellerup med sin mor og sine to søstre, den senere forstander for Sundhedsplejeskolen i Århus Elisabeth Larsen og malerinden Kirsten Larsen.

Meget tætte familiære følelser knyttede ham til moderen og slægten Husted, men også til familien på faderens side holdt han forbindelsen ved lige. Dens faste punkt var den store proprietærgård »Kongsgård« i Vester Broby ned til Susåen. Han holdt meget af denne egn, og hvis ikke dødsfald og nyt giftermål i slægten havde forholdt hans farfar »Kongsgård«, kunne man udmærket tænke sig, Jens Peter Larsen som en god sjællandsk landmand. Hans kærlighed til naturen og til de haver, der livet igennem var knyttet til hans boliger, var åbenlys for alle og en kilde til stadig glæde for ham. Hver busk og blomst havde han et særligt forhold til, og sine georginer passede han med rørende omhu.

Efter studentereksamen begyndte Larsen, nok væsentligst for at imødekomme sin fars ønske om ikke at hengive sig til brødløse studier, at studere matematik med skoleembedseksamen for øje. Det blev dog kun en kort afstikker for ham, for meget snart sadlede han om til musikken og blev elev af Mogens Wöldike, nogle år ældre Schneeklothianer og allerede med fast fodfæste som kirkemusiker og magister i musikhistorie, den sidste under Angul Hammerich. Wöldike førte ham op til organisteksamen for privatister ved Det kgl. danske Musikkonservatorium, og i det interregnum, der opstod mellem Hammerichs afgang som docent 1922 og ansættelsen af Erik Abrahamsen i 1924 studerede Larsen jævnsides sin forberedelse til organisteksamen hos Wöldike musikteori og musikhistorie hos Thomas Laub. I 1928 tog han magistergraden og begyndte straks efter, medens han hos forstående overordnede aftjente en behagelig værnepligt som arbejdssoldat – væsentlig med lidt kontorarbejde og byærinder –, sin undervisning ved universitetet. Samtidig kunne han fortsætte sine Haydn-studier og fik i 1930 stilling som organist ved Vangede Kirke. På universitetet fik han en mere vidtrækkende betydning for faget, end det normalt er undervisningsassistenter beskåret, og i foråret 1939, et halvt år, før han disputerede, udnævntes han til lektor. Faget, som Erik Abrahamsen ved siden af konferensmuligheden fortjenstfuldt og fremsynet havde skaffet skoleembedseksamen-status ved indrettelse af bifagseksamen i faget sang, var hurtigt blevet stærkt søgt, og fra 1938 blev det muligt at tage musik som hovedfag til skoleembedseksamen. I hele denne udvikling havde Larsen haft sin meget væsentlige andel. I 1945 omdannedes hans lektorat til et professorat i takt med fagets og studentertallets vækst og i erkendelse af Larsens forskerkvaliteter og hans undervisnings høje kvalitet.

Nogle år efter, i 1948, indgik han ægteskab med Ruth Wöldike, senere cand. mag. og gymnasielektor, datter af Mogens og Edith Wöldike, født Moritz. De flyttede ind på Jægersborgvej i huset, hvor Jens Peter Larsen havde boet med sin mor til hendes død i 1947. Senere skiftede de til den store villa

på Bernstorffsvej, hvor der var mere plads til dem og deres to børn, Anne Wöldike Larsen, i dag adjunkt, cand. mag. og Henrik Wöldike Larsen, organist og oboist. Og ikke mindre plads til det store bibliotek, Larsen havde skabt sig. Herhjemme og i udlandet havde han ved auktioner – nodepriser var den gang normalt ikke uoverskueligt høje – og ved andre heldige køb erhvervet sig mange store sjældenheder på sine særlige interesseområder. Så det var i hans sidste leveår ham en stor glæde og tilfredsstillelse, at det samlet kunne overgå til hans gamle institut takket være bidrag fra Københavns Universitet og en stor bevilling fra Carlsbergfondet. I deres hjemms enestående gæstfri atmosfære mødtes foruden danske af faget også blomsten af international musikforskning, og mange planer for senere resultatrigt samarbejde over landegrænser blev lagt her.

Krigsårene 1939-45, som hindrede Larsens adgang til udenlandske biblioteker og arkiver, hæmmede dog ikke hans forskning på områder udover det haydn'ske. I 1942 kom, efter at han allerede tidligt havde vist sin interesse for Weyse ved udgivelsen af en række tildels ukendte flerstemmige Weyse-sange »Tolv Sange for lige Stemmer«, 1929, (jvf. »6 nye Sange af Weyse« i Dansk Musiktidsskrift 1929, s. 103-10), den fine lille bog »Weyses Sange. Deres betydning for Sangen i Hjem, Skole og Kirke«. Den bringer både et rids af de mange sangformer, Weyse prægede med sine melodier og – i overensstemmelse med Larsens trang til at bringe orden i det uoverskueligt overleverede – en indgående undersøgelse af de også for Weyses »Romancer og Sange« så indfildrede kildemæssige forhold.

Her i krigsårene blev tillige grunden lagt til Larsens andet opus magnum, »Handel's Messiah. Origins – Composition – Sources« (Munksgaard, København, 1957, 2. rev. udg. 1972). Den begyndte at tage form i en række forelæsninger i 200-året for førsteopførelsen i Dublin den 13. april 1742 og fortsattes efter krigen med talrige besøg i England. Man kunne mene, at næsten alle spørgsmål omkring Händel var klarlagt og måske særlig om »Messias«. Men det bliver snart klart, at Larsen ved sin minutiøse gennemforskning af alle detaljer vedrørende Händel-tidens opførelsespraksis, af autografer, afskrifter og trykte udgaver af skriverhænder og vandmærker i nodepapiret – en hjælpedisciplin Larsen som en af de overhovedet første inden for musikforskning havde betjent sig af – og opmærksomme iagttagelser af anden art, bygger en hel verden af nye resultater således op, at slutsummen bliver et »Messias«-værk så nær på en autentisk form, som man vist kan komme det.

På vejen frem til dette resultat har Larsen – og som fremstillingen viser med rette – fundet det nødvendigt at underkaste alle Händels oratorier en nøjere undersøgelse, ikke alene for at påpege deres individuelle særtræk, men også for at fastslå, hvorledes Händels og hele tidens indstilling var til opera og oratorium, et væsentligt punkt, hvorom der egentlig aldrig havde hersket aldeles klarhed.

I mangt og meget adskiller »Messias« sig fra Händels andre oratorier, som i reglen har gammeltestamentlige tekster og som nærmest er en slags gejstlige operaer, hvor koret spiller en større rolle, og arierne er mindre fastlåst af da capo-formen. Med sin ukonfessionelle skildring af Jesu liv til tekst, som overvejende er hentet fra Det ny Testamente, blev »Messias« allerede i Händels sidste leveår betragtet som hans betydeligste værk, selv om der også i hans tidligere oratorier er storladet musik. »Messias« opnåede fra førsteopførelsen 1742 i Dublin til den sidste, Händel ledede – og som var hans sidste offentlige optræden, den 6. april 1759, få dage før han døde – flere opførelser under hans egen ledelse, end noget andet værk. I de 17 år arbejdede Händel stadig videre på sit store værk, således at det er en yderst kompliceret sag – den som Larsen især har sat sig for at belyse – at nå til klarhed over den autentiske form for værket. Her må man dog betænke, at nogen endelig redaktion i almindelig forstand ikke eksisterer. Händel arbejdede nogle af arierne og korene om tre-fire gange og nogen af Händel selv særlig foretrukket version har der ikke været tale om. Hvad der er af interesse er imidlertid at nå til klarhed over, hvilken rolle de enkelte led, »Messias« består af, har spillet i værkets tilblivelseshistorie. Og dette er lykkedes Larsen overordentlig smukt i hans fremstilling. Han har med ganske få undtagelser, der skyldtes, at den private ejer ikke ville give ham adgang til dem, draget alle afskrifter af »Messias« frem, og ved en blanding af nøjagtighed og skarpsindighed er han nået frem til en overbevisende holdbar vurdering af de enkelte numre i forhold til den store mangfold-

dighed af mere tilfældigt tilkomponerede dele, og til slut kan Larsen som resultat af sine undersøgelser opstille en liste, som giver den form, der må anses for at ligge idealformen så nær, som man kan komme den.

Som det er lykkedes Larsen at bringe orden i Haydn-overleveringen, har hans bidrag til at skabe klarhed over Händels berømteste værk og dets formproblemer vist sig at vinde tilslutning både i musikforskeres og udøvende musikeres kredse.

Som musikforsker og dertil som organist af uddannelse med stærk tilknytning til Thomas Laubs historisk funderede kirkesangsfornyelse var det nærliggende, at det inden for dansk musik især blev kirkesangen, Larsen følte trang til at beskæftige sig med. Meget tidligt var han blevet lærer i messe-sang ved Pastorseminariet og har varigt præget den danske liturgi med sine »Messetoner efter gammel kirkelig Tradition« der siden 1935 har været grundlag for de recitationsformler, de kirkelige tekster fremføres på. Og gennem sin organistgerning var han med til i praksis at udvide kendskabet til de Laub'ske melodier. Med Mogens Wöldike, der som formand for Samfundet Dansk Kirkesang – stiftet på Laubs 70-årsdag i 1922 – var den ledende kraft i udbredelsen af kendskabet til Laubs virke, gik Larsen helhjertet ad de samme baner og var med til på Samfundets årlige sommermøder rundt om på de danske højskoler gennem foredrag og undervisning at råde bod på, at Laub ved sin egen orgelbænk i Holmens Kirke af den kendte, varmhjertede, men noget iltre provst Fenger, der intet forstod af Laubs bestræbelser, havde fået forbud mod at anvende sine salmeudsættelser og egne melodier. Så det var – og det viser måske bedst bærekraften af Laubs hensigter – uden for Laubs egen kirke, tilslutningen til fornyelsen af dansk kirkesang voksede sig stærk, og spændingerne for og imod bøjede sig mod hinanden. Det blev da også, indlysende nok, Wöldike og Larsen, der med støtte af en komité, hvis enkelte medlemmer havde særlig indseende i dansk kirkesangs situation, fik til opgave at redigere »Den danske Koralbog«, der i 1954 udkom som melodisamling til »Den danske Salmebog«, der var kommet året før som afløser for »Psalmebog for Kirke og Hjem«.

Udgiverarbejdet med »Den danske Koralbog« byggede dels på et enestående dybtgående kendskab til dansk kirkesang fra reformationstiden til dagen i dag, dels på publicerede specialstudier over enkelte punkter, flere om Laub og dansk kirkesang, om »Kirkesalme og Kirkemelodi«, om »Notationsproblemer i Thomissøns Salmebog«, »Grundtvigs salmemelodier« og »Kirkemusikken og Vartov-sangen«. Uden for kirkesangen har Larsen skrevet om melodierne til »Danmarks gamle Folkeviser«, væsentligst om Laubs rekonstruktioner, om melodien til »Kong Christian stod ved højen mast« og om Heinrich Schütz i Danmark. Som et kuriosum, men et væsentligt, kan det nævnes, at det var Larsen, som i 1931 foreslog og redigerede Danmarks Radios ældste pausesignal, på grundlag af vort tidligste kendte folkevisemelodifragment »Drømte mig en drøm i nat«.

I 1970 søgte han med 68 år sin afsked fra universitetet. Situationen, som den havde udviklet sig, huede ham ikke. Han frygtede, at studierne ved universitetet som helhed ville miste meget af sit videnskabelige underlag og – specielt ved hans eget fag – det fine samspil ville svækkes mellem på den ene side det teoretiske og det historiske og på den anden side de praktiske og – i lykkelige tilfælde – de kunstnerisk udøvende sider. Men det blev ikke for at gå ind til et otiums mulige uvirksomhed, tværtimod, han fik ved siden af at kunne fortsætte sit videnskabelige arbejde lejlighed til rundt om ved en lang række universiteter i Europa og USA at tage en ny pædagogisk virksomhed på højt plan op. Han blev en meget søgt og gerne set gæsteprofessor og gæsteforelæser ved lærestole, hvor mere fremskredne studerende fik mulighed for at lære af og diskutere med Haydn- og Händel-eksperten, der vidste så meget også om opførelsespraksis og emner, der lå tidsmæssigt og stilmæssigt nær ved hans Haydn- og Händel-studier. Listen over disse universiteter er meget lang, omkring 25, ikke mindst når man tager i betragtning, at Larsen var 70, da hans rejseliv tog fart og først blev afsluttet med hans uventede død, 86 år gammel. Hans ånds- og forskerkraft var ubrudt til det sidste.

Et talende udtryk for den værdi, man tillagde hans forskerindsats gennem et langt liv, kan man se af de festskrifter og lignende publikationer, han er blevet hædret med. I forbindelse med hans 70-årsdag udsendte danske og udenlandske fagfæller et righoldigt »Festskrift Jens Peter Larsen 1902 14/6 1972« og redaktionen af »Journal of the American Choral Foundation« som volume XIV, 1, 1972 et særhæfte »Jens Peter Larsen: Handel Studies«. I efteråret 1988 kom som bind 100 af det

amerikanske »Studies in Musicology« et 332 siders bind »Handel, Haydn and the Viennese Classic Style« med 25 vægtige undersøgelser skrevet gennem 50 år. Det var Jens Peter Larsen en stor og ganske særlig glæde få dage før sin død at modtage det første eksemplar af dette bevis på usædvanlig høj værdsættelse af et langt livs studier.

Sit tredje storværk nåede Larsen ikke at få afsluttet. Længe havde han arbejdet med en fremstilling af udviklingen inden for »The Mid-Century Style« mellem 1740 og 1770, der førte frem til den wienerklassiske musik. Meget var allerede gennemarbejdet i den snes større og mindre artikler, der foreligger trykt siden 1962 til belysning af den tids musik, og der er udsigt til, at Larsen er nået så langt med den samlede behandling af epoken, at dele deraf lader sig publicere.

Ved siden af Knud Jeppesen var Jens Peter Larsen den største forskerbegavelse inden for musikvidenskaben, vi har haft herhjemme. De veje, han gik, var i stor udstrækning ikke tidligere benyttet. Hans sikre metode, hans store viden og hans fremragende pædagogiske evner i forbindelse med en nuanceret kunstnerisk opfattelse gjorde ham til en af århundredets store musikforskere.

Ære være hans minde.

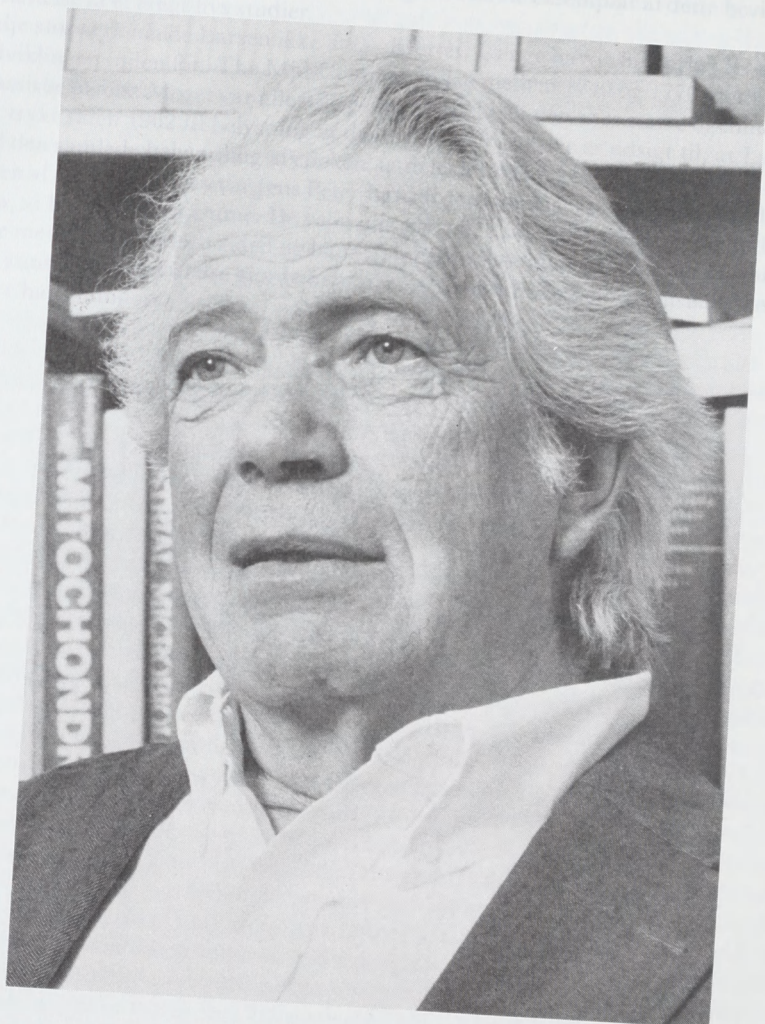
Nils Schiørring

Tale i Videnskabernes Selskabs møde den 16. februar 1989. Trykt i Videnskabernes Selskabs Oversigt 1988-1989; her gengivet med Selskabets tilladelse.

Bibliografi:

Carsten E. Hatting og Niels Krabbe: »Bibliografi over professor Jens Peter Larsens skrifter« i »Festskrift Jens Peter Larsen 14/6 1972«, Wilhelm Hansen, København 1972.

»Jens Peter Larsen. Bibliografi 1971-1988« af Niels Krabbe i »Musik & Forskning 14 1988-89«, Københavns Universitet, Musikvidenskabeligt Institut, C. A. Reitzel, København 1989.

Q. Mantoi

Tale i Videnskabernes Selskab den 16. februar 1989. Trykt i Videnskabernes Selskabs Over-
sigtskrift 1989, her gengivet med Selskabets tilladelse.

Bibliografi:
Carlson E. Hartung og Niels Krabbe: »Bibliografi over professor Jens Peter Larsens skrifter i «Fest-
skrift Jens Peter Larsen 14/6 1972», Wilhelm Hansen, København 1972.
Jens Peter Larsen: »Bibliografi 1971-1988» af Niels Krabbe i »Musik & Forskning 14 1989-90»,
Københavns Universitet, Musikvidenskabeligt Institut, C. A. Reitzel, København 1989.

Ole Maaløe

15. august 1914 – 21. maj 1988

Ole Urban Maaløe blev født på toppen af Valby bakke d. 15. august 1914. Han var søn af sygeplejer-ske Betsy Maaløe, født Skårup (1891-1970) og dr. med. Carl Urban Maaløe (1871-1927). Faderen havde privatklinik i Valby Langgade med speciale i fordøjelse-organernes medicinske og kirurgiske sygdomme. Ole Maaløe blev student i 1932 fra Frederiksberg Gymnasium, og bestod i januar 1939 den lægevidenskabelige embedseksamen med et smukt Laudabilis. I februar 1938 blev han gift med Aase Johansen, og der kom tre børn i ægteskabet Jesper, Adam og Nina.

Efter kandidateksamen påbegyndte Ole Maaløe sin turnus ved Kommunehospitalet, som blev efterfulgt af 1½ år som kandidat på Diakonissestiftelsen og ½ år på Blegdamshospitalet. På baggrund af nogle observationer over spædbørns immunresistens, som interesserede direktøren Jeppe Ørskov, blev Ole Maaløe i oktober 1942 ansat som videnskabelig assistent på sero-diagnostiske afdeling, Statens Seruminstitut. I april 1946 blev han laborant ved serumafdelingen og i april 1948 afdelingsforstander ved standardiseringsafdelingen. Allerede tre år efter ansættelsen hos overlæge Peter Krag på sero-diagnostisk afdeling indleverede Ole Maaløe sin disputats til Det lægevidenskabelige Fakultet. Forsvaret fandt sted d. 2. juli og den medicinske doktorgrad blev konfereret d. 23. september 1946. Ole Maaløe havde oplevet en hastig opstigning gennem graderne på Seruminstitutet, tiden var imidlertid gunstig for forskningen, og på normeringsloven for 1955-56 fik Københavns Universitet oprettet et professorat i mikrobiologi, som skulle have plads i det planlagte biologiske institut i Botanisk Have. Professorerne dr.phil. T. W. Böcher, dr.phil. Detlev Müller, dr.phil. Johs. Boye Petersen, dr.phil. P. Brandt Rehberg, dr.phil. H. H. Ussing og dr.phil. Mogens Westergaard foreslog d. 17. marts 1955, at Ole Maaløe blev kaldet til professoratet i mikrobiologi. Indstillingen blev tiltrådt af Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet og af Konsistorium, og i juni 1955 blev han designeret som professor. I de følgende år bevilgedes 3.157.072 kr. over finans- og tillægsbevilgingsloven samt 2.927.588 kr. over Marshall-midler og andre fonds til opførelsen af det biologiske institut. Ole Maaløe blev udnævnt til professor d. 1. oktober 1958, da bygningen i Botanisk Have stod færdig. Her ledede han Mikrobiologisk Institut i lidt over 25 år indtil han i 1984 blev emeritus.

Ole Maaløe blev indvalgt i Det kongelige danske Videnskabernes Selskab i 1960, og var selskabets vicepræsident og formand for den naturvidenskabelige klasse fra 1975 til 1981. Han blev medlem af Akademiet for de tekniske Videnskaber i 1961, og i 1968 indvalgtes han i American Academy of Arts and Sciences. Han fungerede i en periode som sekretær for Selskabet for Naturlærens Udbredelse. Fra 1964-1968 var Ole Maaløe medredaktør af Journal of Molecular Biology.

Ole Maaløe blev i 1964 tildelt Thorvald Madsen Fondens pris og i 1968 modtog han Andres Jahre prisen fra Oslo Universitet.

Disputatsen fra 1946 »On the Relation between Alexin & Opsonin« var Ole Maaløe's første større videnskabelige arbejde. Heri undersøgte han, om tilstedeværelsen af »komplement« i serum var ansvarlig for såvel de hvide blodlegemers fagocytose af bakterier (opsonin), som for den direkte bakteriolytiske proces (alexin). Ved at benytte en ny teknik, der omfattede omhyggelige bakterietællinger ved spredning på agarplader, fik han resultater, som støttede »enhedshypotesen«, om den fælles baggrund for de to typer bakteriedrab. Forsvaret fandt sted d. 2. juli 1946 med afdelingsforstander, dr.med. Martin Kristensen og lektor, dr.med. Jens Bing som officielle opponenter. Når man kender den omhu, som Ole Maaløe senere lagde i afhandlingernes sproglige klarhed, kan det forbyse, at avisernes referater af forsvarshandlingen enstemmig fastslår, at opponenterne knap

kunne forstå bogen. En af disse citeres endda for at have sagt »Jeg har haft et uhyre stort besvær med at forstå Deres bog, og der er væsentlige afsnit, som det endnu ikke er lykkedes mig at forstå«. Ifølge de samme referater opfordrede opponenterne præsens til at gå videre med forsøgene. Dette skulle dog kun i begrænset omfang blive tilfældet.

I foråret 1947 tog han på studieophold hos professor Arne Tiselius i Uppsala for at lære elektroforese, og i foråret 1949 fik han et Rockefeller Travel Grant til at besøge mikrobiologiske laboratorier under et 4 mdrs. studieophold i USA. Efter afslutningen af krigen i 1945 havde mange fysikere rettet deres interesse mod biologien, og herhjemme var også Niels Bohr, på det filosofiske plan, blevet dybt interesseret i biologiens problemstillinger. Dette var naturligvis med til også i Danmark at skabe forventninger om den kommende udvikling. Biokemikeren Herman Kalckar, hvis tidligt afdøde bror havde arbejdet sammen med Niels Bohr, havde tilbragt krigen i USA. Han var vendt hjem til Danmark i 1946 og udgjorde sammen med bl.a. proteinkemikeren Kay Linderstrøm-Lang og genetikeren Mogens Westergaard en kraftig kerne af forskere, der skulle præge den fremtidige udvikling inden for dansk biologi. Ole Maaløe havde lært Kalckar at kende i 1946, og det var sikkert på grund af dette bekendskab, at Ole Maaløe tidligt i 1949 kom til Californien til Max Delbrück's laboratorium ved Cal Tech i Pasadena. Delbrück, der i begyndelsen af trediverne havde arbejdet hos Niels Bohr, var en af hovedaktørerne i undersøgelserne af bakteriofagernes biologi, og han havde herigenom været med til at skabe et solidt udgangspunkt for den moderne kvantitative biologi. I 1945 havde han taget initiativ til afholdelsen af årlige bakteriofag sommerkurser ved Cold Spring Harbor Laboratoriet, hvad der skabte den indercirkel af bakteriofag specialister, som blev kaldt »The Phage Group«. Opholdet i Pasadena gav Ole Maaløe adgangstegnet til denne »Phage Group«. Max Delbrück lod afholde et specielt bakteriofag kursus med blot to deltagere, Ole Maaløe og den schweiziske fysiker Jean Weigle, og hvor Delbrück's to »post-doc« Gunther Stent og Elie Wollman (fra Pasteur Institutet) fungerede som instruktører. Dette ophold hos Max Delbrück blev et vendepunkt i Ole Maaløes videnskabelige virke. Hjemkommet til Seruminstitutet startede han bakteriofag studier, idet den eksperimentelle præcision, der kunne opnåes gennem arbejdet med bakteriofager, må have tiltalt Maaløe's videnskabelige opfattelse. Medlemskabet af »Phage Group« skabte også et net af kontakter, og åbnede Seruminstitutets standardiseringsafdeling, som Ole Maaløe var blevet leder af, mod den internationale videnskabelige verden. To unge amerikanske bakteriofag forskere, som egentlig var kommet for at arbejde hos Kalckar, endte i foråret 1950 op i Maaløe's laboratorium. Det var Gunther Stent, som Ole kendte fra Pasadena, og Jim Watson. Begge gik de i gang med, ved hjælp af radioaktivt fosfat, at undersøge hvilken rolle bakteriofagernes nukleinsyre spiller for infektionen af bakterierne. Samtidig var en nyuddannet læge Niels Jerne i gang med sit immunologiske disputatsarbejde på standardiseringsafdelingen. Der var således to kommende Nobelpristagere i laboratoriet, så det kan nok ikke undre, at forskningsmiljøet måtte blomstre. I 1951-52 var Ole Maaløe tilbage hos Delbrück på et Rockefeller stipendium. Arbejdet med bakteriofagerne blev fortsat, og hvad der specielt gjorde indtryk på Maaløe var, at processer så komplekse som bakteriofag reproduktionen kunne blive påbegyndt samtidig i en hel bakteriepopulation på et nøjagtigt defineret tidspunkt. Dette gav eksperimentelle mulighed for at undersøge den rækkefølge af begivenheder, som under naturlige forhold fører til dannelsen af nye bakteriofag partikler. Da Ole Maaløe vendte tilbage til Seruminstitutet fra Californien, var der atter ankommet to amerikanske post-doc, som prøvede at overføre synkroniseringen af biologiske begivenheder til bakteriekulturer. I et forsøg på at studere de processer, der er vigtige for bakteriernes deling og for syntesen af DNA lykkedes det, ved gentagne gange at skifte bakteriernes væksttemperatur mellem 37° og 26°, at få alle bakterier i kulturen til at dele sig i takt.

Dette blev starten på den ene del af Ole Maaløes livslange bestræbelse på at beskrive den »hele« bakterie, at forsøge på at give et sandt billede af den uhyre komplicerede sammenhæng mellem bakteriernes talrige livsprocesser. Den anden del af disse bestræbelser blev påbegyndt snart efter ved undersøgelser af bakterier, der voksede under helt normale betingelser. Sammen med Moselio Schaechter, der havde et American Cancer Society fellowship og Niels Ole Kjeldgaard startede Maaløe i 1956 undersøgelser af *Salmonella* bakterier, der voksede i substrater, som gav forskellig

væksthastighed. Størrelsen af bakterierne og deres indhold af DNA, RNA og protein blev målt, med den størst mulige præcision. Der viste sig her tydelige lovmæssigheder og klare relationer mellem bakterierne, væksthastighed og cellernes kemiske sammensætning. Disse relationer blev yderligere sat på prøve ved hurtige skift af bakterierne vækstbetingelser, de såkaldte up-shifts, hvor væksthastigheden blev øget og down-shifts hvor væksthastigheden blev mindske.

Netop på denne tid stod det klart, at der i alle levende celler findes partikler, opbygget som komplekser af RNA og proteiner, de såkaldte ribosomer, der fungerer som centre for protein syntese. Vækstforsøgene viste, at dannelsen af ribosomer var særlig følsom overfor ændringer i væksthastigheden, hvorimod den hastighed hvormed ribosomerne laver protein, i det store og hele var uafhængig af cellens øjeblikkelige vækstbetingelser. Dette var de første trin i udviklingen af den bakterie fysiologi, der havde som hovedhypotese, at de mekanismer, der regulerer bakterierne respons på ydre faktorer, virker på starten, på initieringen, af biosyntesen af cellens forskellige makromolekyler, hvorimod hastighederne for biosyntesernes enkelte trin er uafhængige af de ydre påvirkninger, som bakterierne udsættes for.

Ole Maaløe blev drivkraften i denne udvikling i løbet af sine 25 år, som leder af Københavns Universitets mikrobiologiske Institut. Dette blev samtidig en periode med livligt internationalt samarbejde. Omkring 60 udenlandske forskere, yngre såvel som ældre, kom til at nyde godt af Ole Maaløe's inspirerende og strengt analytiske videnskabelige indstilling. Det spørgsmål, der måtte besvares, var hvorledes bakterierne bærer sig ad med at regulere forekomsten af cellernes forskellige livsvigtige makromolekyler, således at disse altid findes i mængder, der er optimale for bakterierne vækst og funktion. Det blev til studier, der er for talrige til alle at kunne nævnes her i enkeltheder.

Replikationen af DNA blev belyst ved forsøg, hvor bakteriekulturerne blev sultet dels for thymine og dels for aminosyrer; ved naturlige synkroniseringsforsøg hvor bakterier, der netop havde undergået en celledeling, blev udvalgt ved en filtreringsprocedure. Alle disse undersøgelser viste, at de enkelte trin af bakterierne DNA syntese altid foregår med samme basale hastighed. Når man i bakteriekulturer observerer varierende total hastigheder for DNA syntese, opnås dette enten ved, at replikationen kun udfylder en del af tiden mellem celledelinger i langsomt voksende bakterier, eller ved at bakteriens DNA molekyle nydannes samtidigt af flere uafhængige syntesecentre i de hurtigt voksende celler.

Biosyntesen af RNA og protein blev undersøgt ved omhyggelige målinger af RNA klasserne; ribosomalt RNA, transfer RNA og messenger RNA og ved undersøgelser af syntesehastighederne af forskellige enzymer og af de proteiner, som indgår i de ribosomale partikler. Der var undersøgelser af bakterierne indhold af enzymet RNA polymerase, af fordelingen af dette enzym på syntesen af de forskellige RNA klasser, af enzymets substrater, de klassiske ribonukleotid-trifosfater og af det »mangsigte« ribonukleotid, difosfo-guanosin-difosfat, der længe var mistænkt for at styre fordelingen af RNA polymerasen på RNA klasserne. Senere blev den genetiske analyse et meget vigtigt led i disse undersøgelser, som senere igen blev suppleret med gensplejningsforsøg og det moderne molekylær biologiske arsenal af metoder.

På basis af de opnåede resultater fremsatte Ole Maaløe i 1967 den hypotese, der skulle blive hans centrale tema igennem de følgende tyve år. Talrige områder af bakteriens DNA danner startpunkter for, at enzymet RNA polymerase kan påbegynde syntesen af messenger RNA molekyler, der koder for enzymer, som indgår i bakterierne metabolisme. Andre områder på DNA er startpunkter for dannelsen af ribosomalt RNA, transfer RNA og de messenger RNA molekyler, der koder for såvel de ribosomale proteiner, som de andre proteiner, der indgår i cellens proteinsyntese. Denne sidste gruppe kaldte Maaløe for PSS områder, (Protein Synthesizing System). Hypotesen gik ud på, at de områder, der er startpunkter for de metaboliske enzymer messenger RNA molekyler, kan lukkes i, kan undertrykkes, når bakterien ikke har behov for at få dannet disse metaboliske enzymer, og kan genåbnes, hvis og når dette bliver nødvendigt. Startområderne for PSS er derimod altid åbne. Fordelingen af RNA polymerase molekyler på de to typer af startpunkter bestemmes da alene af antallet af åbne »metaboliske startsteder. Ved at se på denne fordeling, kunne Maaløe forklare, hvorfor bakterier, der vokser hurtigt i et rigt vækst medium, måtte have talrige ribosomer, mens bakterier fra

et fattigt medium, hvor cellerne nødvendigvis må lave talrige forskellige enzymer, kun ville indeholde få ribosomer. Maaløe forsvarede denne hypotese i talrige artikler og foredrag, senest under det symposium »The Molecular Biology of Bacterial Growth«, som amerikanske elever og venner arrangerede i 1984 ved University of Alabama i Tuscaloosa i anledning af Ole Maaløe's 70 års fødselsdag og hans fratræden fra Københavns Universitet.

Det var naturligtvis ikke alene udenlandske forskere, der arbejdede i Maaløe's laboratorier. Han var også en skattet lærer for en stor skare danske studenter, og mange af disse præger i dag den danske molekylær biologiske forskning såvel ved de højere læreanstalter, som i industrien.

Ole Maaløe var verdensborger, alene antallet af udenlandske gæster, der har været medarbejdere i hans laboratorier, vidner herom. Han elskede at rejse, og var en kendt og en værdsat gæst i videnskabelige kredse over den ganske klode. Standardiseringsafdelingen, som han ledede på Serumintitutet, var tilknyttet WHO's internationale biologiske standardisering, og i mange år forblev Ole Maaløe medlem af et af WHO's ekspertpaneler. Dette gav ham mange kontakter i og uden for WHO's hovedkvarter i Geneve. Han var på talrige kortere og længere forelæsningsrejser, oftest i Europa og USA; men også mange asiatiske lande fik han besøgt, og han var visiting professor ved University of California, Berkeley i 1966-67.

Da nogle ledende europæiske molekylærbiologer i 1963 mødtes i Ravello for at tage initiativ til dannelsen af det, der blev til European Molecular Biology Organization (EMBO), var det naturligt, at Ole Maaløe var med. Han blev medlem af EMBO's første Council, og da der samtidig var planer om at få oprettet et internationalt molekylær biologisk laboraturium, var det lige så naturligt, at Ole Maaløe blev formand for laboratorieudvalget. Han har en stor del af æren for, at European Molecular Biology Laboratory (EMBL) blev startet i Heidelberg i 1973. Han var siden i to perioder medlem af EMBL's videnskabelige råd. Han var ligeledes i en årrække medlem af de videnskabelige råd for Max-Planck-Institut für Molekulare Genetik i Berlin og for Basel Institut für Immunologie.

Han var formand for »Committee for the Safeguard of the Pursuit of Science« under International Council of Scientific Unions (ICSU) fra 1979-1981, der skulle hjælpe med til at sikre forskernes rettigheder og politiske uafhængighed. Dette formandskab viser en anden side af Ole Maaløe's virke som forsker og menneske: Hans engagement i opretholdelsen af den menneskelige værdighed og freden i verden. Gennem sine omfattende internationale kontakter kom han fra 1962 til at deltage i arbejdet i »Pugwash Conferences on Science and World Affairs« som en videnskabens brobygger mellem øst og vest. Gennem en årrække var han formand for den danske Pugwash komite, og i 1968 blev han udpeget til medlem af »Det sagkyndige udvalg vedrørende dansk sikkerhedspolitik«, der var stillet til rådighed for regeringsudvalget bestående af udenrigsminister P. Hartling, minister for nedrustningsspørgsmål K. Helveg Petersen og forsvarsminister E. Ninn-Hansen.

Ved den ovenstående faktuelle gennemgang af Ole Maaløe's videnskabelige livsløb kan det ikke undgås, at vigtige træk ved mennesket Ole Maaløe bliver forbigående, dette til trods for, at disse træk er uhyre væsentlige i beskrivelsen af hans personlighed. Han var en uforbedelig tæt ryger af store cigarer, en virkelig connoisseur af disse. Han værdsatte højt et exquisit måltid med tilknyttede vine, og man kunne altid trygt henvende sig til Ole for at få anvisning på gode restauranter i de mest forskellige af verdens byer. Men også andre end de naturvidenskabelige områder var for ham af stor betydning. Der var næppe en dag på laboratoriet, eller under hans mange rejser, hvor han ikke tog sig tid til at øve på blokfløjten, han var en elsker af poesi, af det subtile i maleri og skulptur, og i de senere år var han dybt interesseret i nepalesiske thanka.

Ole Maaløe's sidste år blev ikke helt nemme, helbredet svigtede, men ånden forblev levende. Da jeg besøgte ham på hospitalet, få måneder før han døde, var han dybt optaget af en meget smuk bog om Niels Steensen, og han måtte naturligvis se Venus og Jupiter mødes på forårets nattehimmel.

Ole Maaløe døde Pinselørdag, d. 21. maj 1988.

Niels Ole Kjeldgaard

af langt mere end 100 forskellige artikler og bøger, og han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Den 21. maj 1988 døde Ole Maaloe af en blodprop i hjertet. Han var 81 år gammel.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Maaloe var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden. Han var en af de mest produktive forskere i verden.

Fridlev Skrubbeltrang

Ole Maaloe's sidste år blev ikke helt nemme, helbreder svigtede, men inden forblev levende. Da jeg besøgte ham på hospitalet, 3 måneder før han døde, var han dybt optaget af en meget smuk bog om Niels Steensen, og han måtte naturligvis se Venus og Jupiter mødes på Järrets nattehimmel.

Ole Maaloe døde Pinschedag, d. 21. maj 1988.

Niels Ole Kjeldgaard

Fridlev Skrubbeltrang

5. august 1900 – 12. februar 1988

I nyere dansk historieforskning er begrebet landbohistorie først og fremmest forbundet med universitetslektor, dr.phil. Fridlev Skrubbeltrang, der døde 12. februar 1988 efter kortere tids sygdom.

Landbohistorien er ikke nogen snævert afgrænset disciplin, men den indebærer en beskæftigelse med landbefolkningens mere end med landbrugets historie. Det er »rural« snarere end »agricultural history«, og den rummer en bred optagethed af bondestandens sociale, politiske, økonomiske og kulturelle udvikling gennem de seneste århundreder. I 1956 blev Fridlev Skrubbeltrang knyttet til Københavns Universitet som lektor med landbohistorie som stillingsbetegnelse, og i det danske historiske miljø er landbohistorien i det væsentlige formet af hans forskning og undervisning.

Han var gårdmandssøn fra det nordlige Vendsyssel – efternavnet er hentet fra familiens ejendom – og han modtog under sin opvækst stærke og holdningsbestemmende indtryk af de folkelige bevægelser, der brødes i landbosamfundet i tiden før 1. verdenskrig. Han blev nysproglig student fra Hjørring 1920, og han begyndte derefter at læse dansk og historie. Historie blev hovedfaget, men han bevarede livet igennem en levende interesse for litteraturen, ikke mindst forfatterskaber med udgangspunkt i landbosamfundet.

Som historiestuderende mødte han Erik Arups fascinerende personlighed og dennes bestræbelser på at nyvurdere Danmarks ældste historie, men han valgte at skrive speciale om 1700-tallets danske landboforhold til Aage Friis. 1926-28 var han lærer på Rødding Højskole, før han afsluttede sine studier som cand.mag. i historie og dansk. Frem til sin ansættelse ved Københavns Universitet i en moden alder levede han af sin pen, spredte undervisningsopgaver og hvad man i dag ville betegne som projektansættelser. Fast medarbejderskab ved Højskolebladet var i 1930'erne det økonomiske grundlag for tilværelsen.

1930-33 underviste han på Ubberup Højskole, men derefter koncentrerede han sin indsats om studier i 1700-tallets landbosamfund, der livet igennem blev hans foretrukne arbejdsområde. Han fandt i husmandsbefolkningens erhvervs- og levevilkår før og under landboreformerne et hidtil forsmømt emne og opmurede på grundlag af omfattende arkivstudier i Rigsarkivet og Det sjællandske Landsarkiv en bred, socialhistorisk fremstilling af landbounderklassens kår. I forbindelse med 150-året for stavnsbåndets ophævelse skrev han den veldisponerede *Den danske Bonde 1788-1938*, 1938, mens hans store afhandling *Husmand og Inderste. Studier over sjællandske Landboforhold i Perioden 1660-1800* var antaget til at blive forsvaret for doktorgraden i april 1940. Handlingen faldt bort p.g.a. besættelsen, men værket satte skel i dansk historieforskning. Sammen med Albert Olsen introducerede Fridlev Skrubbeltrang socialhistorien og udstak i *Husmand og Inderste* kildekritiske og metodiske retningslinier, der har vist sig bæredygtige. *Husmand og Inderste* rummer en bred, nuanceret fremstilling af det sjællandske landbosamfund, og Skrubbeltrang dokumenterer, at husmandsgruppen ikke, som hidtil antaget, i det væsentlige var en følge af reformen sidst i 1700-tallet.

Efter disputatsen udfoldede Fridlev Skrubbeltrang et omfattende og mangfoldigt forfatterskab. Sammen med Harald Jørgensen skrev han *Det Classenske Fideikommis*, 1942 og han gav lettilgængelige, men solidt funderede oversigter i *Husmænd i Danmark*, 1942, *Den danske Husmandsbevægelse*, 1943, *Den danske Folkehøjskole*, 1946 og *Der staar en ny Tids Bonde*, 1948. I *Det danske Landbrugs Historie V*, 1945 gav han en kyndig fremstilling af tidsrummet fra ca. 1880 til 1930'erne, og i *Historikergruppens Danmarkshistorie II*, 1951 behandlede han (sammen med Kamma Struwe) perioden 1750 til 1814.

Ved siden af disse, mere populære rettede, arbejder offentliggjorde Fridlev Skrubbeltrang en række dybtborende kritiske afhandlinger, hvor han – ofte med udgangspunkt i andre forskeres resul-

tater – opstiller de krav, der efter hans opfattelse må honoreres ved beskæftigelsen med kildematerialet til den økonomiske og sociale historie i 1600- og 1700-tallet. *Bondeskifter og Foldudbytte* (Fortid og Nutid, 1939) viste skiftematerialets problemer, mens *Hoveriindberetninger som Kilder til dansk Landbohistorie* (Fortid og Nutid, 1941) gav grundlag for vurdering af hoveriets organisation og omfang ca. 1770-ca. 1800. I *Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik* (Historisk Tidsskrift 11. rk., I, 1945) opstiller han sit metodiske »program« og vurderer kritisk arbejder af C. Rise Hansen og Gunnar Olsen. *Om brugen af landbohistorisk talmateriale* (Fortid og Nutid, 1955) gentager med et konkret udgangspunkt de kildekritiske krav og de forbehold, der må opereres med ved anvendelsen af socialhistoriske kilder i statistiske sammenhæng.

Til den danske husmandsbevægelses 50-års jubilæum gav Fridlev Skrubbeltrang i *Den danske husmand I-II*, 1952-54 en på samme tid forskningsmæssigt velunderbygget og lettilgængelig skildring af husmandsbefolkningens og -bevægelsens historie. Ikke mindst det første bind, der fører frem til 1910, er en helstøbt fremstilling, der også litterært bæres af forfatterens samstemmighed med sit emne. For FAO skrev han *Agricultural Development and Rural Reform in Denmark*, 1953, og i *Vore gamle tropekolonier II*, 1953, skildrede han Dansk Vestindien 1848-80.

Fridlev Skrubbeltrang havde stilet mod universitetsansættelse, og han opnåede i 1948, da professoratet efter Erik Arup skulle besættes, en meget anerkendende bedømmelse af sine forskningsmæssige kvalifikationer. Ikke mindst på denne baggrund oprettedes i 1956 lektoratet i landbohistorie ved Københavns Universitet, som han beklædte til 1971. Han fik her meget frugtbare arbejdsår, hvor han som vejleder fik stor betydning for de studerende, der valgte emner inden for danske landbohistorie. Hans egne interessefelter og tilgange kan genfindes i mange af de arbejder, hans elever har publiceret.

Hans forfatterskab fortsatte med *Den sjællandske Bondestands Sparekasse*, 1959 og den bredt anlagte og velafvejede fremstilling af hedeopdyrkningens og Hedeselskabets historie frem til 1914 *Det indvundne Danmark*, 1966. Sine metodisk-kritiske arbejder fortsatte han med *Tradition og nyindstilling ved benyttelse af kilder til dansk landbohistorie* (Fortid og Nutid, 1970) og *Studier over gårde, gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. århundrede* (Historisk Tidsskrift 12. rk. V, 1971) hvor han analyserede Henrik Pedersens arbejde med 1688-matriklen og nåede frem til et mere sammensat billede af brugsstrukturen. Han arbejdede over en længere årrække med fæstevæsenets historie på grundlag af et stort antal godsarkiver fra alle egne af landet. Hovedresultaterne af hans undersøgelser blev indarbejdet i *Det danske landbosamfund 1500-1800*, 1978, der afrundede henvend et halvt århundredes forskning. Værket har sit tyngdepunkt i tiden efter 1660, og forholdet mellem fæster og gods er fremstillingens hovedakse. Værket rummer en uhyre informationsfylde, omhyggeligt sigtet og afvejet i sine vurderinger, og *Det danske landbosamfund 1500-1800* bygger i modsætning til megen tidligere historieskrivning på et grundmateriale, der afspejler de forskellige regionale forhold. Det generelt stigende tryk på fæstet op gennem 1700-tallets anden halvdel er et af bogens hovedresultater.

Fridlev Skrubbeltrang dyrkede ikke i større omfang kildeudgivelsen, men han publicerede dog *M. H. Løvenskiolds hoveridagbog 1795-97*, 1973 med en udførlig indledning om hoveriet i 1790'erne.

Fridlev Skrubbeltrang havde tidligt afgrænset sit forskningsområde til det danske landbosamfund, fortrinsvis i nyere og nyeste tid. Her nåede han imidlertid at beskæftige sig med en mangfoldighed af emner og over et bredt felt, som det fremgår af gennemgangen af hans forfatterskab. Som forsker videreførte han centrale erfaringer fra den klassiske kildekritiske tradition til arbejdet med nyere tids socialhistoriske materiale og problemstillinger, herunder ikke mindst udnyttelsen af kilderne i statistisk sammenhæng. Fridlev Skrubbeltrang krævede og håndhævede i sin egen forskning den nøje prøvelse af kildernes udsagnskraft, og han oplevede sig stadig forpligtet til forbehold og forsigtighed, når det kom til aflæsningen af den historiske undersøgelses resultater og disses rækkevidde. Hans ledende position på dette område af dansk historie har afgørende medvirket til at hævde et metodisk-kritisk niveau, men kan muligt også have bidraget til at hæmme andre tilgangsvinkler til studiet af landbosamfundets fortid.

I forordet til *Det danske landbosamfund 1500-1800* gjorde han en form for status over et halvt

århundredes forskning, og i de følgende sætninger har han sammenfattet en række af de faglige holdninger, der havde været bærende for hans virke som landbohistoriker:

»Ikke mindst har jeg forsøgt at vurdere bondebefolkningens forhold til storbesidderne mere velafvejede og kildemæssigt forsvarligt, end det oftest sker i skolebøger og andre populære arbejder. Min fremstilling bygger på et bredere grundlag, med udnyttelse af mere statistisk materiale, end tidligere skildringer har inddraget. Men det må åbent erkendes, at der er langt igen, før forskningen af dansk landbohistorie hviler på et i alle væsentlige henseender solidt grundlag.«

Dette citat rummer en række centrale nøgleord til forståelsen af Fridlev Skrubbeltang som historiker. Hans valg af historien som fag og hans særlige felt – landbohistorien – var uadskilleligt fra hans egen baggrund og velkendte tilknytning til de folkeligt-demokratiske strømninger fra århundredets begyndelse. Og hans valg af emner og problemstillinger i mere snæver forstand indenfor det område, han havde udgrænset, var tilsvarende betinget af hans personlighed og dennes binding til et ikke-socialistisk progressivt menneske- og samfundsyn.

Fridlev Skrubbeltrang's forfatterskab og undervisning knyttede sig til en afgrænset del af nyere dansk historie, men her har hans indsats både fagligt og menneskeligt sat sig meget dybe spor.

Claus Bjørn

Erik Sønderholm

11. oktober 1928 – 13. juni 1988

Lektor Erik Sønderholm blev født i København som søn af assistent Åge Sønderholm og Mathea Jørgensen. Han blev student fra Schneekloths skole i 1947 og gik i gang med at læse på Københavns Universitet, hvor professorerne Ejnar Thomsen og Jón Helgason fik størst betydning for ham. Han blev cand. mag. i dansk og tysk i 1954 og havde derefter løst undervisningsarbejde.

Fra 1955 til 1962 var Erik Sønderholm dansk lektor ved universitetet i Reykjavík, hvor han, nygift med sin tyskfødte hustru Traute, fandt sig godt til. Han lærte sig hurtigt at tale islandsk flydende. En udviklet sans for det usædvanlige og det kuriøse delte han med islænderne, og deres gammeldags agtelse for poesi, musik og kunst modsvarede hans gammelkøbenhavnske humanistiske kultur. Ved sin hjemkomst til Danmark fik han forskningstilknudning til Københavns Universitet i tiden lige før den store ekspansion, som kandidatstipendiat fra 1962 og som universitetsadjunkt 1963-66; fra 1964 var han tillige deltidsansat ved Gammeldansk Ordbog. Efter stipendiernes udløb blev han 1966-69 leder af Gammeldansk Ordbog, men årene her var næppe tilfredsstillende for ham. Han havde for lidt af ordbogsredaktørens nødvendige tålmodighed, og de teknisk-administrative sider optog ham endnu mindre. En runde som medredaktør af tidsskriftet »Musik« 1966-70 beredte ham mere glæde. Han blev i 1967 indvalgt i Det danske Sprog- og Litteraturselskab, i hvis bestyrelse han sad 1981-86.

I 1969 blev han ansat som amanuensis, siden lektor, ved det nyoprettede Institut for nordisk Filologi (faget Dansk og Nordisk) ved Københavns Universitet – undtagelsesvis i en stilling i dansk sprog og litteratur, hvor fagets lærere ellers normalt defineredes entydigt som enten litterære eller sproglige. I 1972 erhvervede han doktorgraden.

Efter nogle års undervisning og forskning i København bosatte Sønderholm sig igen på Island, denne gang som direktør for Nordens Hus (Norrøna husið). Opholdet blev 5-årigt, 1976-81. Som direktør skulle Sønderholm såvel passe den daglige drift, herunder tilsynet med en renovering af bygningen, som de store sager – arrangement af kunstudstillinger, kulturelle begivenheder, koncerter. Han tilgodeså især musikken, oprettede et musikbibliotek og bestilte kompositioner hos nordiske komponister, som uropførtes i huset. Mange udenøs besøgende husker med taknemmelighed Sønderholms og hans hustrus gæstfrihed og hjælpsomhed. Selv forskede han samtidig i det moderne Islands førende forfatter – nobelprisvinderen Halldór Laxness.

Ved tilbagekomsten til sit institut i København påtog Sønderholm sig i henhold til et gammelt løfte bestyrerembedet, som han beklædte 1985-88. Han afviklede det daglige arbejde hurtigt og uambitiøst, med let distraktion og murrende utålmodighed efter at komme videre til væsentligere sysler. Ved en lille fest, hans kontoransatte havde arrangeret for at markere hans afgang fra bestyrerhvervet, var han, med udsigten til et undervisningsfrit semester med forskningsophold i Rom, i højt humør. En uge senere rammes han af et (dog ikke helt uvarslet) hjertetilfælde; krisen blev overstået, og han fik sine kartotekskasser med Paludan-Müller-varianter ud på hospitalet. Men fem uger senere, netop da han var blevet udskrevet efter en pacemaker-operation, kom et nyt og sidste hjertetilfælde; Erik Sønderholm døde i sit hjem i Vanløse 13. juni 1988.

To begivenheder kom til at styre Erik Sønderholms videnskabelige karriere. Han foretog i 1952 en studierejse til Island og blev med det samme bjergtaget: Islands natur og kultur tiltrak ham resten af livet. Og han besvarede i 1954 universitetets prisspørgsmål om barokdigteren Jacob Worm: I kraft af denne tidlige indsporing var han ved sin død Danmarks førende barokkender og -forsker.

Den islandske del af Sønderholms videnskabelige og pædagogiske forfatterskab udgøres først af lærebogs- og ordbogsarbejde, herunder ikke mindst medvirken ved supplementsbindet til Sigfús

Blöndals *Islandsk-dansk ordbog* (1963). Samme år oversatte han Halldór Laxness' bog *De islandske sagaer*. Laxness blev en personlig ven, og Sønderholm fortsatte med en række oversættelser af ham helt frem til 1986, sammenlagt på over 2100 tryksider. Dette formidlingsarbejde blev kronet af den store bog *Halldór Laxness. En monografi* i 1981. Efter en kortere biografisk del, for det meste bygget på ikke tidligere oversat materiale, gennemgår Sønderholm Laxness' bøger i omhyggelige referater fulgt af tolkninger og positionsbestemmelser. Det ideologisk omskiftelige opus karakteriseres ud fra formlen taoistisk livsholdning, med modstand imod dogmatisk idélære og en gennemgående forkærlighed for arbejdets etik. Sønderholm gør opmærksom på, at Laxness som få islandske forfattere gennemretter sine manuskripter før offentliggørelsen, og sukker over det ulige kapløb, en dansk oversætter derved bliver deltager i. Sønderholm satte dog de muntre cigarduftende stunder med Laxness højt: De lærte ham mere om sprog, sprogbrug og stil end nogensinde universitetet.

Sønderholm oversatte også Guðmundur Danielsson (*Huset*, 1966) og udsendte for Politikens forlag en lille morsom skildring af en islandsk bondes besøg i København i 1876 (*Kongsfærd og bonderejse*, 1974); hertil kom endnu en nordatlantisk udgivelse, et udvalg af William Heinesens digte (*Vinter-Drøm*, 1983).

Sønderholms forskning i barokkens tid og litteratur er hans varige litteraturvidenskabelige indsats. Da professor F. J. Billeskov Jansen for 1954 udskrev en prisopgave i den hensigt at fremkalde en udgave af Jacob Worms skrifter (fra ca. 1671-81), bestod den ene af de to indleverede afhandlinger af 500 sider i folio fra Erik Sønderholm (medregnet tillæg og den forlangte prøveredaktion). Vendingerne »sædeles fyldig« og »undertiden meget omfattende« kendetegner den trykte bedømmelse. Arbejdet belønnedes med guldmedaljen, og Det danske Sprog- og Litteraturselskab overdrog samme år udgivelsen til Sønderholm. Med den forsinkelse, årene som dansk lektor i Reykjavík på lang afstand fra håndskriftsamlingerne i København (og Danmark) nødvendigt måtte medføre, udkom Worm så i 3 digre bind 1968-71.

Udgaven er i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs bedste tradition monumental i omfang og grundighed. Bind I bringer samtlige sikkert identificerede Worm-tekster i de bedst opdrivelige versioner med et tillæg af mere tvivlsomme digte. Hermed blev Jacob Worms politisk-satiriske forfatterskab tilgængeligt for Liebhaber i en grad, det aldrig var i hans levetid. Bind II i med kommentarerne prægtes af stor nøjagtighed i redegørelsen for håndskrifterne, og i realoplysningerne kommer udgiverens detaljerede viden om periodens personalhistorie til sin fulde ret; nogle af ordkommentarerne kan være mere diskutabile.

Endelig er bind III, den store indledning til udgaven, samtidig Sønderholms disputats, *Jacob Worm. En politisk satiriker i det syttende århundrede*, forsvaret 20. januar 1972 med professorerne F. J. Billeskov Jansen og Svend Ellehøj som officielle opponenter. Også denne monografi har sin styrke i indsamlingen af fakta om ellers for længst glemte detaljer i det sene 17. århundredes litterære, gejstlige og politiske liv, parret med et sikkert overblik over teksternes (og andre samtidige skrifers) overleveringshistorie. Det kongelige Biblioteks, Rigsarkivets og de øvrige arkivers samlinger er blevet aflokket stumper af viden med utrættet flid og sporsans, og disse er derefter sat sammen til et minutøst billede af et broget, men forspildt menneskeliv i overgangen fra ældre til oplyst enevælde. Navnlig i sin tolkende (og underholdende) gennemgang af replikskifterne i den afsluttende retssag imod Worm analyserer Sønderholm hans psyke: Han var en oprindelig munter mand, der på grund af et misforhold mellem evner og ambitioner endte som kværlulant, en mand, hvis heftige natur og teoretiserende fantasi i kritiske situationer afskar ham forbindelsen til virkeligheden. Worms stil- og verskunst inspirerer derimod ikke Sønderholm til prægnant karakteristik.

Efter afslutningen af udgaven fortsatte Sønderholm med at nedtegne Wormiana, og 1987 kunne han aflevere manuskriptet til et bind IV til Det danske Sprog- og Litteraturselskab (det kan forventes udgivet i nær fremtid). Det nye er 5 hidtil ukendte digte og bedre afskrifter af andre i et samtidigt håndskrift fra Slangerup ca. 1676-77 (nu på Universitetsbiblioteket i Oslo), med egenhændige påskrifter af Worm, samt et egenhændigt brev fra Trankebar-årene (nu på Ravnholt Gods).

Worm-udgaven trak andre opgaver med sig. Et udvalg af *Dansk barokdigtning 1600-1750 I-II*, 1969-71, kom i majestætisk udstyr på Sønderholms institut, netop da de dele af faget, for hvis

undervisning de var bestemt, forsvandt fra studieordningen. Andre biresultater var en udgivelse af Ejnar Thomsens tit citerede konkurrenceafhandling fra 1935, *Barokken i dansk Digtning*, 1971, samt et udvalg til gymnasiebrug, *Dansk barok 1630-1700. En versantologi*, 1974. Et vægtigere initiativ var udgaven af Søren Terkelsens *Astree Siunge-Choer. Første Snees 1648*, 1976, sammen med den slesvig-holstenske historiker Dieter Lohmeier, med noter til både de tyske forlæg og Terkelsens danske versioner. I en efterskrift kalder Sønderholm Terkelsen en ringe oversætter og digter, der dog med sit hjertets budskab peger frem mod moderne kærlighedslyrik efter al reformationstidens salmesang; »det sprøde og yndefulde i oversættelserne« var trods alt i datiden mere opsigtsvækkende end det ubehjælpssomme og forkerte.

Sønderholms kompetence i ældre litteratur gjorde ham selvskreven til at arbejde med på færdiggørelsen af to store sent skridende tekstudgivelser. *Thomas Kingos Samlede Skrifter* 1939 ff. drog i bind VI, 1974, gavn af hans kundskaber i form af forarbejder til kommentarerne til bind II og gennemsyn og supplerung af kommentarerne til bind IV-V.

Til Svend Grundtvigs (m.fl.) *Danmarks gamle Folkeviser* 1853 ff. leverede han i bind XII, 1976, omhyggelige beskrivelser af 49 folkeviseshåndskrifter. På baggrund af sine erfaringer med det 16.-17. århundredes overlevering af tekster nærrede Sønderholm en voksende skepsis over for den romantiske myte om folkevisernes uhyre ælde, men måtte af veneration for værkets autoritet styre sin kritiske lyst. Han gør (under Hjertebogen) stilfærdigt opmærksom på »fundamentale fakta«, nemlig at 1500-tallets initiativtagere og nedskrivere, hoffets højadelige top-embedsmænd, næppe har siddet i borgestuen som folklorister og noteret folkeviser ned. Han fremhæver (under Karen Brahes folio), at enkelte viser, der traditionelt anses for meget gamle, i den skriftlige overlevering er unge, men kommenterer blot: »Hvilke konsekvenser det må have for hele dateringsproblemet overlades de enkelte forskere«.

Sin inderste mening skjulte Sønderholm i andre sammenhænge ikke. I kortere bidrag snertede han de filologisk og historisk ganske ubeviselige teorier om en mundtlig folkeviseoverlevering helt fra 1200-tallet. Med støtte i Paul V. Rubow, Helge Toldberg og Knud Tøgeby opfordrede han folkeviseforskere til at begynde med det sikre (håndskrifterne 1555 ff.) og derpå arbejde sig baglæns – overbevist om, at de ikke ville komme langt på den anden side 1500. Sønderholm anså rent ud folkeviserne for symbolistisk digtning med arkaiserende træk, opstået i brydningen mellem senmiddelalder og renæssance – i øvrigt i selskab med elskovslyrik af mere moderne tilsnit: Viseopblomstringen 1550-90 er selve kulminationen af genren, med Anders Sørensen Vedels trykte samling i 1591 som slutstenen. Disse radikale meninger fremkaldte ikke nogen større diskussion, men Sønderholms positioner står urokkelige.

Sønderholms sidste store udgave blev *Anders Bording: Digte*, 1984, og *Kommentar til Anders Bornings Digte*, 1986, udarbejdet i årene 1971-84. Her ironiserer han i redegørelsen for de tekstredaktionelle principper over perfektionistfilologens millimeterdilemma (ved besværet med at skelne mellem visse store og små begyndelsesbogstaver i håndskrifterne) og over de mange nytteløse spalter med varianter. Det afspejler en vis træthed ved metieren. Kommentarbinder bringer dog en vanligt lærd ajourføring af Bornings levned og en nyttig boghistorisk beretning om forgængeren, 1735-udgaven; en mere generel litteraturhistorisk oversigt af Hans Gram skrevet som forstudium til denne udgaves fortale offentliggjorde Sønderholm med indledning og noter i 1985 (*Fund og Forskning*, 1984-85).

Udgivervirksomheden fortsatte trods alt, med et lille anonymt digt fra 1699 om vinhuset DYR-KØBS ihukommelse (*Danske Studier*, 1988), og ved sin død efterlod Sønderholm sig også næsten fuldførte udgaver af to poetæ minores i barokken, Claus Bang (Dorus) og Jens O. Brasen – begge søges udsendt snarest.

Erik Sønderholm var tekstforsker i solid positivistisk forstand. Hans undersøgelser var førstehånds, både når det drejede sig om at fremdrage arkivalia, og når det drejede sig om forståelsen af disse. Det var hans profession at lade relevante kendsgerninger fremlægge til lettelse af læserens personlige, men velbegrundede tilegnelse. For ham var »litterære analyser, der kun bygger på en grundløs idé om, hvad der muligvis står eller kunne tænkes at stå, men som ikke svarer til den sproglige eller saglige virkelighed, langt mere skadelige end noget som helst andet i litteraturviden-

skaben» (1971). Med en sådan holdning følte han sig i 1970'erne overflødig og forældet i et dansk fagfelt mellem eksisterentialister og marxister, hvad bemærkninger i hans forord fra årtiet vidner om. Sønderholm passede dog uforstyrreligt sig selv og sit arbejde. Andre ind- og selvfølelse tolkninger var ikke hans smag så lidt som politisk dogmatik. Hans egen stil var billedfattig, saglig, sober, til tider omstændelig, ikke overraskende, sjældent morsom (skønt han faktisk var en vittig mand). Moder kommer og går, tekstudgaver bliver stående. Sønderholms produktion holder nok længere end hovedfigurernes fra dengang.

»Vær nøgtern og husk at tvivle«. Dette motto fra Lukian af Samosata satte Erik Sønderholm i 1986 forrest i sin sidste bog, kommentarbindet til Bording. Det kan gælde som hans videnskabelige løsen. Menneskeligt var hans væsen mere kompliceret. Han besad integritet og mod, savnede instinkt og interesse for det opportune, kunne være idealist til det stædige uden tanke på mulige omkostninger. Han tog sit arbejde alvorligt, i mindre grad sig selv. Han havde forløsende humor. Midt i en seriøs diskussion om filologiske detaljer i to afskrifter kunne han pludselig sige: »Nu skal man jo ikke glemme, at dengang var der ikke mange ved hoffet, som var rigtig ædru efter kl. 11 om formiddagen«. Han kunne periodisk være forbløffende ufølsom over for, hvad han beskæftigede sig med. Engagement og distancering vandrede til hobe, men vandret blev der altid.

Under hans rolige overflade fandtes der en nervøs rastløshed, kun kendt af hans nærmeste. Det var udslag af en fin kunstnerisk sans. Fra sine Islandsår ejede Sønderholm en samling gode moderne islandske malerier og akvareller, og han samarbejdede gerne med grafikere om nitide litteraturudvalg på det kræsne Brøndums forlag (Seppo Mattinen med Laxness 1983, Bodil Kaalund med Brorson og Kingo 1985, Søren Hjorth Nielsen med Heinesen 1983, Jens Peter Helge Hansen med Laxness 1986). Hans egentlige passion var musikken. Flyglet blev rørt hver dag, og hans forhold til den ærværdige Kammermusikforening (»Natmandsforeningen«), hvis bestyrelse han en årrække sad i, er et kapitel for sig. Sønderholms kendskab til ældre og nyere dansk musik var selv i denne kreds legendarisk. Til Dansk musikantologi opsporede han en række værker. Han efterlod sig omfattende forarbejder til en bog om Niels W. Gade; en afhandling om H. C. Andersen som operalibrettist var i trykken ved hans død (*Festschrift für P. M. Mitchell*, 1989). Moderne komponister lod sig inspirere af ham og takkede med tilegnelser (Erling Brene, Vagn Holmboe).

Erik Sønderholm vil blive husket og savnet som en ubestikkelig fagmand, en loyal kollega, en travl forsker og, uden for professionen, et festligt og uhøjtideligt menneske med et underfundigt smil og et sigende glimt i sit øje.

Flemming Lundgreen-Nielsen